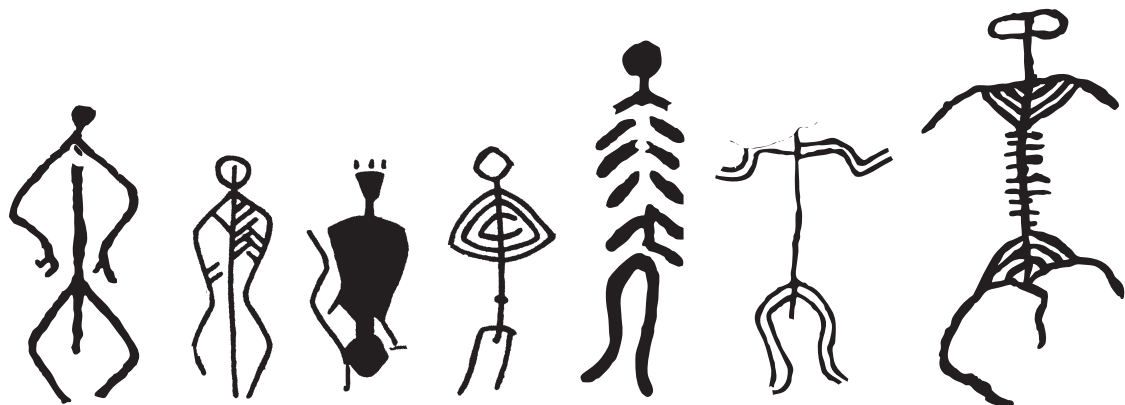

Primitive

tider

2014
16
arkeologisk
tidsskrift

16

Primitivetider
2014 16. årgang

Primitive tider utgis av Steinar Solheim (red.), Jostein Gundersen, Elise Naumann, Hege Skalleberg Gjerde, Josephine Munch Rasmussen, Heidi Mjelva Breivik og Ole-Marius Kildedal.

ISSN 1501-0430

Postadresse:

Primitive tider

Postboks 7009, St. Olavs plass

0130 Oslo

E-post: kontakt@primitive-tider.com / abonnement@primitive-tider.com

Internett: www.primitive-tider.com

Grafisk utforming: Ole-Marius Kildedal, Steinar Solheim og Elise Naumann

Trykk: Reprosentralen ved Universitetet i Oslo

©Primitive tider. Ettertrykk for mangfoldiggjøring kun etter avtale med redaksjonen.

Forsideillustrasjon: Skjelettfigurer fra Vingen. Illustrasjon: Trond Lødøen

Skrive for *Primitive tider*?

Primitive tider oppfordrer spesielt uetablerte forfattere til å skrive. Vi er interessert i artikler, kommentarer til tidligere artikler og anmeldelser av faglitteratur. Kanskje blir din artikkel neste nummers debatttema! Send inn ditt manuskript og la det få en faglig og seriøs vurdering av redaksjonen. Husk at hele prosessen kan være tidkrevende, så planegg å være ute i god tid. Innleveringsfrister finner du på våre nettsider. Det er likevel ingen grunn til å vente til siste øyeblikk, send gjerne inn før fristen!

For å lette arbeidet for deg og for oss, er det helt nødvendig at du setter deg godt inn i forfatterveiledningen og følger den. Forfatterveiledningen finner du på våre nettsider:

www.primitive-tider.com

Artikkelutkastet bør lengdemessig omtrent tilsvare den ferdige artikkelen. Det må med andre ord være noe mer enn en skisse/ løse ideer, men også vesentlig kortere enn en avhandling.

Vi ser fram til å høre fra deg! Kontakt oss enten pr. mail: kontakt@primitive-tider.com eller send utkastet til postadressen over.

INNHold

Power, politics and entanglement Ian Hodder	7
Metodologisk partikularism i den postkoloniala bronsåldersdiskursen Magdalena Forsgren	19
Fetisjering i arkeologiske forklaringer Erlend Kirkeng Jørgensen	35
På sporet av senmesolittiske døderiter. Fornyet innsikt i alderen og betydningen av bergkunsten i Ausevik, Flora, Sogn og Fjordane. Trond Lødøen	51
Ufarlige forbindelser? Om metode i teoridebatten. Svein Vatsvåg Nielsen	77
DEBATT	
Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge Leif Inge Åstveit	87
Kommentarer til Leif Inge Åstveit: «Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge» Inger Marie Berg-Hansen	105
Kommentar til Leif Inge Åstveit: «Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge» Sigrid Dugstad	111
Kommentar til Leif Inge Åstveit: «Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge» Ingrid Fuglestvedt	115
Kommentar til Leif Inge Åstveit: «Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge» Frode Svensen	121
Svar på kommentarer fra Inger Marie Berg-Hansen, Sigrid Dugstad, Ingrid Fuglestvedt og Frode Svensen Leif Inge Åstveit	129

TEMA: «All makt til arkeologene?»

Det Norske Arkeologmøte 2013: ”All makt til arkeologene?” 137

Lillebror ser deg 139
Jostein Bergstøl

Kartlegging av historisk og nåværende landskaps- og ressursbruk i Finnmark 143
Alma Thuestad, Einar Eypórsson og Stine Barlindhaug

Den globale grøfta. Rett på nett frå felt. Dialog med meinigmann og kvarandre på Norark. 153
Tove Eivindsen

BOKMELDING

Frode Iversen og Bo Lilledal Andersen: 159
Arkeologene. Nytt lys på fortidens gåter.
Magnus Hoem Iversen

Lars Erik Gjerpe og Axel Mjærum (red.): 163
E18-prosjektet. Gulli-Langåker bind 1-3
Geir Grønnesby

Unn Pedersen: 167
På en gård i vikingtiden.
Trude Eriksen

Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge

Leif Inge Åstveit
Universitetsmuseet i Bergen

If all you have is a hammer, everything looks like a nail (Maslow 1966).

Etter at Anders Nummedal påviste de første tidligmesolittiske (TM) lokalitetene i 1909, og perioden ble ”etablert” i norsk arkeologi, har funntilfanget blitt mangedoblet. I Sør-Norge er det nå påvist lokaliteter langs store deler av kysten, i fjordene, og på høyfjellet – og antallet øker fra år til år. En slik tilvekst av empiri er en gavepakke for alle som jobber med perioden, og en burde forvente en rekke ulike tolkninger og innfallsvinkler til materialet. Mens magasinene på museene fylles, synes imidlertid diskusjonen å glimre med sitt fravær (se imidlertid Glørstad 2013, Bjerck 2013). Bortsett fra en viss uenighet knyttet til *innvandringshypoteser*, synes det å være høy grad av konsensus om en del felles-trekk i det empiriske materialet: Den materielle kulturen består av en del basisformer som har opphav i den kontinentale seinpaleolittiske Ahrensburgkulturen. Lokalitetene er hovedsakelig påtruffet langs ytterkysten i form av små, svært eksponerte, åpne boplasser. Dette vitner igjen om korte opphold, og en form for hypermobilitet eller ”rastløshet” blir tillagt materialet – folk i TM har reist ofte og langt. Bortsett fra kvalitative elementer som ”oppdagelsestrang” og ”nysgjerrighet”, har diskusjonen innenfor fagfeltet stort sett dreid seg om hvorvidt marine eller terrestriske ressurser var den viktigste

motivasjonen for å innta nytt land. Tolkningen av nye data ser ut til å finne sted innenfor en veletablert ramme.

I denne artikkelen tas deler av det sørnorske materialet som tradisjonelt sett assosieres med TM opp til ny vurdering. Problemstillingene vil dels omhandle materiell kultur og dels lokalitetsbeliggenhet. Bruken av landskapet blir vurdert som spesielt relevant når det gjelder overordnede problemstillinger, og er, etter min mening, det viktigste grunnlaget vi har for å forstå TM som en del av en langvarig historisk prosess.

Pionerbosetningen - kontinentale reinsdyr-jegere?

Stellmoor må kunne karakteriseres som Ahrensburgkulturens signaturfunn (Rust 1958). Selve funnet viser de dramatiske sporene etter paleolittiske jegeres slakt av mer enn 600 reinsdyr, og ble påvist i seinglasiale innsjøsedimenter nordøst for Hamburg. I denne konteksten har faunamaterialet blitt forseglet, og deponeringen har skapt eksepsjonelt gode bevaringsforhold for bein. Langs reinsdyrenes antatte trekkruiter i Sør-Skandinavia er det også påvist flere mindre lokaliteter (Grønnow 1987; Petersen og Johansen 1993, 1996), og Ahrensburgkulturen har derfor, historisk og populærvitenskapelig, blitt vurdert som tundralandskapets spesialiserte reinsdyrjegere. Med dette som bakgrunn blir ekspansjonen mot den Skandinaviske halvøy

i preboreal tid knyttet til jakt på reinsdyr som gradvis trakk nordover pga. klimaendringer. Den kontinentale linken har også blitt fremhevet for det norske materialet, hvor de teknologiske og redskapsmessige likhetene mellom det som opprinnelig var Ahrensburgkultur og det som i Norge tradisjonelt har blitt betegnet *Fosnakultur* vektlegges (Fuglestedt 1999, 2012). På bakgrunn av likhet i materiell kultur regner en også med at deler av den ervervsmessige og kulturelle ballasten fulgte med på lasset fra kontinentet mot nord, og at det tilsynelatende er snakk om samme kulturgruppe.

I Stellmoorfunnet ble det imidlertid også påvist nærmere tretti andre arter enn reinsdyr. Disse er representert med ett til fem individer (Ahlbäck 2003:471). Sett opp mot over 600 reinsdyrskrotter er det forståelig at denne delen av funnet ofte glemmes eller blir underkommunisert. I noen tilfeller viser det seg også at noen av disse innslagene er yngre eller naturlige deponeringer, selv om majoriteten er fra samme periode. Denne variasjonen i faunamaterialet er imidlertid tolket som et uttrykk for en bredspektret økonomi innenfor Ahrensburgkulturen (Bratlund 1996). Det er likevel andre sider ved Stellmoorfunnet som setter dette i en særstilling, i første rekke tegnene på ofring. Tolv av reinsdyrene ser ut til å ha blitt senket ned i vann med skrotten fylt av stein. Det ble også funnet en ca. 2 m lang stokk med et reinsdyrkranium like ved enden (Ahlbäck 2003:471) tolket som en totempel eller dyrehodestav av seremoniell karakter. Etter Alfreds Rusts undersøkelse av Stellmoor i 1935 (Rust 1943) har de nedsenkede reinsdyrene blitt tolket på ulikt vis, gjerne med referanser til etnografiske studier. Grovt sett kan disse deles inn i en funksjonell/rasjonell eller en kognitiv/ideologisk tilnærming. Førstnevnte forklaringer representeres av blant annet Bjarne Grønnow og Ole Grøn. Med henvisning til egne feltstudier på Grønland, vurderer Grønnow (1987) dette som en måte å kvitte seg med et overskudd etter at de mest attraktive delene av byttedyrene var fjernet. På bakgrunn av egne feltstudier hos Evenkiene i Sibir tolker Grøn (2005:21) de nedsenkede dyreskrottene som en måte å lagre kjøtt på. Bodil

Bratlunds analyser (1996:42) av det osteologiske materialet fra Stellmoor har avdekket et klart mønster:

Exploitation of the reindeer carcasses in Stellmoor was biased toward raw material procurement. This is most clearly shown by the incompletely butchered carcasses: skins, antlers (i.e., the heads) and back sinew were always extracted, even in those cases where the hindquarters were discarded with the rest of the carcass.

Rust selv tolket imidlertid disse dyrene som tegn på offer, en vurdering som støttes av bl.a. Ingrid Fuglestedt:

Yet, from our emerging knowledge of the typical world-view related to big game hunting, there can be little doubt that what we witness at Stellmoor is an act of 'giving back' (Fuglestedt 2012:19).

Tilbakeføringsperspektivet, eller "*the act of giving back*" synes i en eller annen form å være et bærende element blant nålevende jeger- og sankerkulturer, og fenomenet er godt belagt i etnografisk litteratur (Grøn 2005; Willerslev 2007). Stellmoor tas således både til inntekt for reinsdyrets viktige rolle som økonomisk ressurs, og som ideologisk, mental størrelse innenfor Ahrensburgkulturen. I forlengelsen av dette tolkes også materiell kultur og teknologi som tett sammenvevd med ideologiske forhold hvor reinsdyret blir fellesnevner:

(...) the significant man-reindeer relationship which is manifest in the blade technology and the manufacture of points and flake axes (Fuglestedt 2012:17-18).

Den kognitive relasjonen *menneske-reinsdyr-redskap* blir dermed en integrert del av selve prosessen med å lage flekker med en viss type teknologi, og en stadig repetisjon av denne praksisen sementerer treenigheten. Det tegnes også et bilde av en befolkning med et svært bevisst forhold til sitt opphav:

So, however long journeys to the pioneer landscapes were, the point made here is that the pioneer population, in all probability, had a social belonging to the continent. This was the place of return and the place of social origin (Fuglestedt 2012:13).

Med denne bakgrunn ser Fuglestvedt for seg migrasjoner (eller mer presist; *reiser*) over svært lange avstander fra kontinentet og opp langs norskekysten, hvor det ble jaktet reinsdyr både i fjellet og helt ute ved kysten (Fuglestvedt 2005:132). Også selve *forflytningen* blir koblet til reinsdyr som en signifikant størrelse hvor mennesket, ved å foreta tilsvarende vandringer, faller inn i en migrasjonssyklus som kan sammenlignes med reinens adferd: "*Ultimately, in this specific context, being Paleolithic is being a reindeer*" (Fuglestvedt 2012:22).

Maritim tilpasning - Fosnakultur

I opposisjon til teorien fundert på reinsdyr, står de som hevder at TM bosetningen i Norge representerer noe vesensforskjellig fra Ahrensburgkulturen. De marine ressursene blir framhevet som avgjørende "*pull-factors*" for å innta det nye landet (f.eks. Gjessing 1945; Welinder 1981; Bjerck 1994, 2008d, 2009). De siste tjue årene har Hein Bjerck vært den viktigste eksponenten for denne retningen. Det grunnleggende postulatet er at den marine tilpasningen var dyptgripende og fundamental. Når en først ble i stand til å innta dette landskapet krysset en så og si "*the point of no return*". Det å overleve i dette fruktbare, men menneskefiendtlige miljøet har krevd ekstreme ferdigheter og mestring av kompleks teknologi. Dette er, i følge Bjerck (2009), en av årsakene til at det tok over 3000 år fra vestkysten av Norge var isfri og hadde en rik fauna (Johansen og Undås 1992), til en får de første sikre tegnene på menneskelig aktivitet. Innenfor denne nye, marine verden fikk en et sett med nye verdier, holdninger, begreper og regler ("kultur") som trolig ikke lenger gav mening innenfor det "gamle regimet". Menneskene entret en ny tilværelse hvor tilknytningen til sjø og hav ble så gjennomgripende at en, til tross for likheter i materiell kultur, betraktet verden på en ny måte.

For å operasjonalisere begrepet *marine ressurser* deler Bjerck (2009) dette inn i de tre

underkategoriene¹ *lacustrin*, *littoral*, og *marin*. De to første henviser til utnyttelse av elver/våtmarksområder eller strandområder knyttet til saltvann, mens det siste representerer fiske og fangst av større byttedyr – dels på åpent hav. Av disse tre kategoriene har rendyrkede marine relasjoner naturlig nok satt ekstra store krav til innsikt og utrustning, og Fosnakulturen kobles først og fremst til denne typen ressurser av Bjerck. Av fundamentale innovasjoner står *båten* som den store teknologiske og sosiale nyvinningen (Bjerck 1990:3, 2008d, se også Engedal 2006). Båten blir i dette perspektivet noe langt mer enn et flyteredskap eller transportmiddel. I den kulturhistoriske syntesen etter utgravningen på Ormen Lange-prosjektet på Aukra presiserer Bjerck (2008d:570) at:

Båten var tilpasset dette samfunnet, dets struktur og levemåte, men var også en grunnstein i menneskenes materielle omgivelser, som bidro til å sementere sosial struktur, praksis og gjøremål på de nødvendige landpunktene [...].

Med klar henvisning til aktør-nettverksteori (Latour 2005) ser Bjerck (2008d:570) videre for seg et nytt univers hvor båten er knutepunktet og limet som holder samfunnet sammen. Aktiviteten på land blir av mer sporadisk og tilfeldig karakter:

Hva som var et egnet støttepunkt på land var i stor grad styrt av husholdets umiddelbare behov. Et litt dårligere sted ble lett valgt foran et bedre, om man dermed sparte timer med transport eller en strekning som følte risikabel.

Båten blir "boplassen" i dette perspektivet (se også Bjerck 1990:3), og det mangedoblede antallet TM lokaliteter som er avdekket de siste 50 årene skulle dermed langt på vei være en refleksjon av vær og vind – tilfeldige landkjenninger på båtens premisser, eller "husholdets umiddelbare behov". Resultatet av en slik tilpasning passer som hånd i hanske til Fosnakulturens bosetningsmønster slik det kommer fram i litteraturen: Det finnes mange små lokaliteter spredt utover i landskapet, noe som det blir

¹ Bjerck betegner dette som *marine relations* (2009:121).

hevdet står i skarp kontrast til det bosetningsmønsteret en finner i mellommesolitikum (MM) og seinmesolitikum (SM).

I stedet for reinsdyr blir sjøpattedyr, i første rekke *sel*, betraktet som de viktigste byttedyrene (Bjerck 2008e). Sjøpattedyr dekket de fleste åpenbare behov; mat, klær, telt, redskap og båt, samt lys og varme i form av spekkfylte ildsteder. Slike ildsteder blir det hevdet å være spor etter på lokaliteter undersøkt ved Ormen Lange-prosjektet. De såkalte "potetildstedene" som her ble dokumentert tolkes av Bjerck som et tegn på at spekk har vært benyttet som fyringskilde, og at resultatet i dag er finfraksjonert "kullgrøt" i underkant av ildstedene (Bjerck 2008a).

Reinsdyr eller båt som premissleverandør?

Det er både interessant og positivt at det samme empiriske materialet kan produsere to relativt ulike tolkninger. Fellesnevneren er imidlertid at mennesket langt på vei styres av eksterne faktorer, båt eller reinsdyr. I den ene modellen følger menneskene rytmen til reinsdyret der det rastløst vandrer opp og ned langs kysten, og mellom fjell og kyst. I den andre er det båten, dens begrensninger og krav til vedlikehold (tørking og impregnering) som er premissgivende. Innenfor slike perspektiv, som etter min mening framstår som relativt statiske, blir det ikke rom nok til å påvise spor av variasjon og endring.

Som et generelt utgangspunkt synes det vanskelig å skimte både menneskene og samfunnet i de to modellene, og etter min mening er det også flere praktiske problemer knyttet til disse. Innledningsvis kan en for eksempel snu Bjercks (2013:85) argumentasjon på hodet når han retorisk spør: "*What did the early settlers do after arriving safely from B to A. Wait for another sunny afternoon for their return?*" Premisset hans er selvsagt at folk i utgangspunktet hadde lite eller ingenting på land å gjøre. Men om det har vært bosetning langs kysten året rundt, var alle i båt hele tiden også sein høst og vinter, perioder med mørketid og hyppig storm? Hva gjorde de i så fall egentlig der ute i båtene

sine etter at hvalen var avlivet? Gikk de til land, delte denne, for så å raskt hoppe opp i båtene sine igjen? Hvordan ble det sosiale livet dyrket? Hvordan fikk de praktisert religiøse, ideologiske ritualer som vi vet er av fundamental betydning i de fleste nålevende jeger- og sankersamfunn? Fant dette sted om bord, eller benyttet de muligheten mens de likevel satt værfast på land? Kan båten virkelig ha vært så sentral om vi går ut i fra at landet har vært befolket med hele aldersspennet av mennesker, fra de minste spedbarna til eldre folk? Og i forhold til Nordsjølandet eller kontinentet som kulturelt "hjemsted"; er det realistisk å se for seg reiser fra kontinentet med hele familiegrupper (utstyr, telt og unger) langs denne farefulle kyststripen, fra kontinentet til Varanger (eller for den saks skyld bare til Trøndelag), for så å returnere for å få kulturelt påfyll (jf. Fuglestvedt 2012)? Er det egentlig relevant å trekke analogier til dagens moderne kajakker bestående av kevlar og glassfiber for å belyse dette forholdet? (Bengtsson 2003; Glørstad 2013).

Det er likevel, etter min mening, et større problem at grunnleggende elementer i begge modellene er trukket på feilaktig eller for tynt empirisk grunnlag. I den grad modellene tar opp i seg nye empiriske data blir disse fortolket innenfor allerede etablerte rammer – en finner stort sett argumenter som underbygger ens tidligere standpunkt og lite annet. I det følgende diskuteres derfor en del av argumentene fra de to ulike teoriene.

1. Reinsdyr som "pull factor" og som byttedyr

Når det gjelder reinsdyr som "push & pull faktor" for en kolonisering av norskekysten er det bare faunamateriale som kan belyse en slik problemstilling direkte. Siden denne kildekategorien for en stor del er fraværende i Norge fra denne tiden, har det relevans å vurdere materialet fra Sør-Skandinavia. Fuglestvedt (2012:16) stiller spørsmål om hva som skjedde i tiden fra de yngste reinjegerboplassene blir forlatt i Nord-Tyskland, til de eldste boplassene blir påvist i Skandinavia. Hennes svar er at reinsdyr

i denne perioden streifet rundt ved kysten av den Skandinaviske halvøy, og at menneskene fulgte etter (se også Westli 2009). Dette kan godt tenkes, men faunamateriale fra Sør-Skandinavia forteller også noe mer, nemlig at reinsdyr fantes i Sør-Skandinavia og i Nord-Tyskland i stort sett hele tidsrommet det er snakk om (Aaris-Sørensen et al. 2007):

The dates presented here of the Danish reindeer remains show a continuous presence of the species throughout the Bølling- Allerød, Younger Dryas and most of Preboreal chronozones. The Swedish dates (Björk et al. 1997) also indicate a continuous presence of the species in Scania from late Bølling-Allerød to late Preboreal. The youngest date in Denmark of 9180±80 BP corresponds not only with the youngest date from Scania of ca. 9100 BP, but also with relative young dates from the Ahrensburg tunnel valley in Schleswig-Holstein (Benecke, 2004), and from England (Coard and Chamberlain, 1999).

Det har også vært jaktet på en rekke andre ulike byttedyr (som bl.a. vist i Stellmoor), og en har påvist elg skutt av menneske på Sjælland datert til ca. 9800 BP (Hansen 2003:524). På bakgrunn av den solide dokumentasjonen som foreligger, er det etter min mening naturlig å lete etter helt andre årsakssammenhenger enn jakt på landpattedyr generelt, og reinsdyr spesielt, når en skal forklare pionerbosetningen i Norge. At det *har* vært jaktet reinsdyr i Sør-Norge fra første halvdel av preboreal tid viser arkeologiske høyfjellsfunn med tydelighet (Bang-Andersen 2003a), og til tross for mangelen av osteologisk materiale kan en vanskelig se for seg andre byttedyr i dette landskapet. Men å slutte at disse sporadiske boplassene i fjellet var *hovedårsaken* til at en fikk innvandring er etter min mening nokså dristig. Når det gjelder fangst av reinsdyr ved kysten (Fuglestad 2012) finnes det heller ikke her osteologisk materiale som kan belyse dette direkte. Indirekte viser pollenundersøkelser tvert imot at det finner sted en gjengroing av kystlandskapet allerede tidlig i preboreal tid, noe som trolig har virket hemmende på reinens eventuelle migrasjonsruter langs kysten (Paus 1990; Bang-Andersen 2012).

Det er ingen som lenger hevder eksistensen av en monoøkonomi basert på reinsdyrfangst alene, heller ikke Fuglestad. Hun går likevel langt i å antyde at dette dyret har hatt en overordnet sosial og økonomisk betydning. Etter min mening tar hun ikke nok hensyn til de ressursmessige problemene med å ha reinsdyr som primær matkilde som lenge har vært kjent:

Tarandus can theoretically supply all of the requirements of a human population, but the chances of this occurring in fact are extremely small. Reindeer may well have provided 99% of the meat requirements at the specific sites of Meiendorf and Stellmoor. It does not follow that they were anywhere near that important in the total resource base of the human populations concerned. Large archaeological deposits containing 80% or more tarandus remains almost certainly represent sites of major kills made in summer or fall. They were probably occupied only temporarily, either until the meat supply was exhausted, or until the skins had been removed and dried (Burch 1972:363).

I tillegg til dette er det velkjent at reinsdyr har relativ lav forutsigbarhet når det gjelder størrelse på flokkene og trekkruter (se f.eks. Ingstad 1951). Det er liten grunn til å tro at dette forholdet var fundamentalt annerledes i et ustabil preborealt klima enn slik vi kjenner det fra moderne tid. Reinsdyr er altså en usikker kilde til mat, og resultater fra pollenundersøkelser tyder på at disse neppe har holdt til ved kysten hvor de desidert fleste boplassene i Sør-Norge ligger. Stellmoor er utvilsomt en betydningsfull referanselokalitet som kan belyse mange viktige problemstillinger – pionerbosetningen langs kysten av Norge er imidlertid neppe en av dem.

2. Det littiske materialet og jaktstrategier

Litteraturen som omhandler TM beskriver stort sett hovedformene som dominerer funnbildet (eneggede spisser, mikrolitter, mikrostikler, ensidige kjerner med en eller to plattformer og spiss avspaltningsvinkel, skiveøkser og kjerneøkser) (se f.eks. Waraas 2001). Disse formene har klare likhetstrekk med Ahrensburgkulturens

redskapstradisjon, og skulle dermed være en utvetydig link til kontinentet. Ser man nærmere på dette materialet er bildet likevel langt mer sammensatt.

- En overgang fra tangespisser til mikrolitter omkring 9500 BP (Bang-Andersen 1990:218, 2003b; Fuglestedt 2007:88, 2012:7) ser ikke ut til å ha støtte i nyere undersøkelser (Bjerck 2008a; Åstveit in prep. 2014, Ramstad in prep.). Bortsett fra at en del lokaliteter har klar mikrolittdominans mot slutten av perioden (Kutschera 1999), synes trenden å være at begge typer er jevnt representert gjennom store deler av TM. Mikrostikkelteteknikk ser også ut til å forekomme i hele perioden og kan ikke brukes som argument for en inndeling av preboreal tid. Dette er også klart fastslått i det svenske Hänsbacka-materialet (Schmitt 2009:5).
- Det finnes flere typer kjerner i materialet fra perioden, ikke bare ensidige kjerner med én eller to motstående plattformer. Det finnes også diskosformede kjerner datert til ca. 9400 BP (Bjerck 2008c:460) og globulare- og bipolare kjerner (Johansen 1991; Bang-Andersen 2003b; Åstveit in press 2014; Fretheim in prep. 2014).
- Selv om flint dominerer, er det påvist variert råstoffbruk gjennom hele perioden både til prosjektiler og til økser (Svendsen 2007; Zinsli og Ramstad 2011; Jaksland in prep. 2013; Ramstad in prep.). Til tross for at råstoffvariasjonen ser ut til å eskalere utover i TM, forekommer det også en stor prosentandel bergkrystall på flere av de eldste ¹⁴C-daterte boplassene på fjellet datert til 9700 BP (Bang-Andersen 2003a), og porfyr på boplasser ved kysten datert til ca. 9700 BP (Brede 2012).

Ut fra dette vil jeg hevde at Fosnakulturens teknologi viser dynamikk, variasjon og opportuniste snarere enn konservatisme og statiskhet gjennom hele perioden. Tor Arne Waraas oppsummerer dette slik: ”Sjølvs om kulturelle normer for korleis ting skal og bør gjerast er synleg i materialet, sit ein likevel att

med eit inntrykk av eit pragmatisk og praktisk flinthandtverk” (Waraas 2001:103).

Fuglestedt (2012) gjør et poeng av at redskapsteknologien forblir ensartet i mer enn tusen år. Basert på det overstående mener jeg at dette ikke stemmer (som et uttrykk for variasjon se f.eks. Bang-Andersen 2003b:18 fig.7). Jeg er også uenig i Fuglestedts forklaring på de bakenforliggende årsakene til denne konservatismen. Slik jeg forstår henne er det to forhold som er bestemmende for at den tidligmesolitiske flekketeknologien opprettholdes gjennom hele perioden:

- Det er et innbakt tema i teknologien som medfører reproduksjon, i dette tilfellet er temaet reinsdyr.
- En trenger stadig kulturelt påfyll, eller rettere sagt stadig å bli påmint den kulturelle kodeksen som ligger innbakt i teknologien. Dette påfyllet finner sted gjennom hyppig tilbakevending til det kontinentale Europa, dvs. til opphavet.

En får inntrykk av at et slikt teknokompleks (kultur om en vil) ikke kunne opprettholdes over så lang tid uten denne kontakten. Til dette kan det tilføyes at 800-1000 år for en redskapstype/teknokompleks er langt fra uvanlig, og det finnes tallrike eksempler på dette fra seinere perioder (se f.eks. Glørstad 2013, Sørensen et al. 2013).

Hvor vesentlig har stein-/flintredskapene vært for menneskene i TM? For en kystnær befolkning som åpenbart har fisket og jaktet på marine byttedyr må produksjon av skjæregger ha vært vesentlig. Til tross for dette er det nærliggende å tro at det littiske materialet har utgjort en liten del av den normale jaktutrustningen. 70-90 % av dette har trolig bestått av organisk materiale. Pil og bue må på sett og vis vurderes som underordnet i denne sammenhengen, og disse har sannsynligvis vært benyttet til sporadisk fangst på landpattedyr, fugl eller til forsvar. Jeg synes derfor det er problematisk å støtte Fuglestedts teori om den tette koblingen mellom en ensartet flekketeknologi og reinsjakt, og at dette skulle være en dyptgripende ideologisk størrelse hos denne befolkningen. La

meg ta et eksempel på at en slik tolkning ikke har utvetydig støtte i det empiriske materialet: *Bergkrystall* utgjør en relativt stor prosentandel av det littiske materialet gjennom hele TM i fjellet (Bang-Andersen 2003b, Ramstad in prep.) og råstoffet er ofte bipolar redusert. Med tanke på en så utstrakt bruk av "Ahrensburg-alternativ" teknologi og råstoff, i en kontekst hvor vi med stor sannsynlighet *vet* det har vært jaktet reinsdyr (høyfjellet), mener jeg det er god grunn til å stille seg kritisk til Fuglestvedts nære kobling mellom teknologi og reinsdyr i denne perioden. Det fremstår også som lite troverdig at skiveøkser skal ha vært et spesialredskap brukt til å avlive reinsdyr (Fuglestvedt 2012) all den tid både økser og produksjon-/oppskjerpingsavslag nærmest er totalt fraværende på fjellboplassene. Også i en praktisk situasjon er dette vanskelig å akseptere, og bare tanken på å avansere mot en reinsbuk med 15-20 tagger, i vann eller på land, som kaster på hodet, for så å plante en relativt spinkel skiveøks i skallen på denne virker på meg lite troverdig, ikke minst på bakgrunn av at en har andre, og mer effektive/ufarlige, måter å gjøre dette på fra avstand (pil eller spyd).

3. TM boplasser og ildsteder – kullgrøt og spekkbetong.

Fosnakulturens "flyktige vesen" blir stadig repetert og befestet i litteraturen på bakgrunn av eksponert beliggenhet og mangel av boligstrukturer/kulturlag. Det er riktig at overbevisende boligkonstruksjoner sjelden påvises i TM-kontekster. Men når dette stadig blir presisert i litteraturen glemmer en gjerne å ta høyde for at det samme også er gjeldende i seinere perioder av fangststeinalderen. På seinmesolittiske boplasser på Vestlandet hvor det kan være avsatt metertykke kulturlag over flere tusen år, og en kan anta en form for bofasthet, er det langt fra alltid at det blir påvist boligrester selv om slike åpenbart må ha eksistert (se f.eks. Olsen 1992; Bergsvik 2002). Når det gjelder dannelsen av kulturlag har vi pr. i dag for liten kjennskap til prosessene som ligger bak dette fenomenet til at det utelukkende kan kobles til lengden på oppholdet. Lokaltetene

i TM har fulgt en hurtig synkende strandlinje. Sannsynligvis er det endringer i landskapet og et saktevoksende vegetasjonsdekke, like mye som et rastløst bosetningsmønster, som er årsaken til mangelen på kulturlag fra perioden.

De mest overbevisende boligkonstruksjonene som til i dag er påvist fra TM i Sør-Norge, er trolig lokalitetene rundt Store Fløyrlivatn i fjellet sør for Lysefjorden i Rogaland (Tørhaug og Åstveit 2000; Bang-Andersen 2003a, 2003b). Her ble det påvist flere veldefinerte teltringer bestående av til dels svært store stein. Hvorfor er så kraftige boligstrukturer ikke påvist langs kysten? Det er sannsynligvis flere grunner til dette, men minst like avgjørende er likevel hvilke *kriterier* en skal sette for å definere noe som en boligstruktur.

Spor etter små konstruksjoner kan f.eks. bestå av en ryddet flate, staurhull etter tynne teltstenger og 5-6 steiner for å holde en teltduk på plass (Nærøy 1995). Slike boligstrukturer setter få spor, og ofte er det bare en "veggeffekt" dvs. endringer i funnfrekvens, som kan avsløre disse. De allerede nevnte "potetildstedene" som stadig dukker opp på TM lokaliteter (som også finnes i tufter fra SM) er åpenbart et repeterende trekk ved Fosnakulturens boplasser, og er sannsynligvis viktig i forståelsen av boligstrukturer (Nummedal 1924; Åstveit et al. 2005; Bjerck 2008d). Det er liten tvil om at potetildstedene antyder magasinerings av varme hvor stein vekselvis har blitt tatt inn og ut av et mindre bål for å skape kontinuerlig varme (Åstveit 2009). Magasinering av varme fremstår som relativt meningsløst om dette ikke finner sted innendørs. Det er derfor liten tvil om at mange lokaliteter tolket som "åpne boplasser" trolig har hatt en form for overbygg/boligstruktur. Etnografiske eksempler viser også tydelig at små lette telt langt fra utelukker lengre tids opphold (Lee og Reinhardt 2003). Jeg vil derfor hevde at ildsteder som viser tegn på magasinerings av varme har vært innendørs.

Ildstedene fra lokalitetene på Ormen Lange-prosjektet er sannsynligvis de best bevarte tidligmesolittiske ildstedene som hittil er undersøkt fra kysten av Norge. Sammensetningen i kullprøvene viste i hovedsak bruk av *bjørk*, men

de inneholdt også *hegg, rogn og furu* (Bjerck 2008a:256). Lipidanalyser fra et utvalg av ildstedene viste forekomst av fettsyrer, men disse kunne ikke slutes tilbake til et marint opphav (Heron 2008:658). Analysene konkluderte med at hovedkomponenten i prøvene bestod av vegetabilsk materiale (Isaksson 2008:655). Når Bjerck likevel antar at ildstedene sannsynligvis har vært fyrte med spekk, bygger dette derfor ikke på de faktiske resultatene av analysene, men på etnografiske kilder og egne vurderinger. Tolkningen ser likevel ut til å ha fått aksept i fagmiljøet:

Admittedly, marine economic procurement is very likely; Bjerck (2008b, pp. 251, 559) has also documented probable burnt seal fat from hearths at sites from the Ormen Lange project (Fuglestvedt 2012:16).

[...] med skinnkledte båter, ingen permanente boligkonstruksjoner og spekkfyrte ildsteder (Bjerck 2008d: 251-253) er det en rimelig antakelse at behovet for tre har vært heller begrensa (Havstein 2012:86).

The two fireplaces with collections of moderate heated pebbles and patches of sooty soils bear resemblance to the Ormen Lange project. This implies that they may have been fuelled by blubber [...] (Bjerck et al. 2012)

Steinaldermenneskene på Vega var avhengige av selspekk for oppvarming, en avhengighet som satte fart i utviklingen av båter og fangstredskaper til sjøs (Brønnøysunds Avis 2012, intervju med Bjerck).

Med tanke på at kjemiske analyser på ingen måte har gitt entydige eller sikre resultater, er dette overraskende påstander og ser ut til å være et eksempel på hvordan løst fundamenterte argumenter er i ferd med å ”opparbeide troverdighet gjennom å bli hyppig referert” (jfr. Bjerck 2008d:555). Det er altså bare *morfologiske* forhold, dvs. at ildstedsmassen var svært nedbrutt/omdannet (”kullgrøt”), som tilsier bruk av spekk (Bjerck 2008d:252). Det blir videre argumentert med at forekomst av ”spekkbetong” dvs. en sammenkitting av kull og fett, kan være

årsaken til at ildstedene er så godt bevart (men altså uten at marine fettsyrer ble påvist). Til dette bør det tilføyes at det sannsynligvis best bevarte ildstedet fra TM som pr. i dag er avdekket i hele Sør-Norge, er fra Lok. 15 på Fløyrlø, dvs. i en fjellkontekst (Tørhaug og Åstveit 2000). Også her var forekomsten av kull svært sparsommelig. Selv om ildstedene fra de to undersøkelsene hadde ulik oppbygning, var selve *kullmassen* svært lik². Dette kan selvsagt bety at en har fyrte med fett fra reinsdyr på fjellet og skapt en lignende situasjon. På generelt grunnlag er det likevel slik at omdannede ildsteder som *tilsynelatende* inneholder kull, men i praksis består av sot og sand, snarere er regelen enn unntaket gjennom hele steinalderen både fra kysten og fjellet (se for eksempel Åstveit 2008:142, 146, 152). Dette gjelder også fra perioder og områder hvor en må gå ut i fra at trevirke har vært den vanligste fyringskilden. Det er mange forhold både ved trevirket (treslag, vanninnhold, tykkelse, størrelse på ved), selve brenningen og ved deponering/naturmiljø som påvirker i hvilken grad kull blir bevart i arkeologiske kontekster (Théry-Parisot et al. 2009). Det er derfor viktig å slå fast at det pr. i dag ikke kan konkluderes med bruk av spekk som fyringskilde i preboreal tid, selv om det heller ikke kan avvises.

I en nylig publisert artikkel i *Fornvännen* (Pettersen og Wikell 2013) presenteres for første gang fenomenet ”spekkbetong” på en overbevisende måte i en skandinavisk arkeologisk kontekst. På en lokalitet datert ca. 7670 BC (kalibrert alder og beregnet avvik for marin reservoareffekt) ble det påvist sammenkittede klumper som ved kjemisk analyse viste seg å inneholde marine fettsyrer (for øvrig analysert ved samme laboratorium og av samme person som ildstedene fra Ormen Lange-prosjektet). Klumpene er trolig dannet av en sammenbrenning av vev, fett og hud av marint opphav. Etter min mening har disse klumpene, slik de framstår i artikkelen, ingen likhetstrekk med

2 Som feltleder på Fløyrløprosjektet, og delprosjektleder på Ormen Lange-prosjektet, fikk undertegnede muligheten til å observere begge ildstedstypene *in-situ* og likheten i kullmassen var påfallende.

ildstedsmassen fra Lokalitet 48 på Aukra, eller andre mesolittiske ildsteder fra kysten av Norge.

Når det gjelder lokalitetsstørrelsen, og at denne utelukkende er knyttet til båtstørrelsen/husholdet, er det viktig å presisere at også funnenhetene på høyfjellet langt på vei ser ut til å være av omtrent samme størrelse som i lavlandet, med en samlet artefaktmengde på 1000-3000 pr. enhet/lokalitet (Bang-Andersen 2003b; Bjerck og Callanan 2004; Åstveit 2009; Ramstad in prep.). Selv om en noen steder kan ha benyttet båter også i dette miljøet, er det usannsynlig at båten alene definerer lokalitetsstørrelsen i fjellet. Bortsett fra en kvantitativt større andel avfall etter primærreduksjon ved kysten enn i fjellet, synes likheten påfallende både i forhold til teknologi og redskap³.

4. TM lokalitetenes beliggenhet og representativitet

I litteraturen er visse karaktertrekk ved TM boplassene gjennomgående:

Et fellestrekk ved kystlokaliteter i Norge og Sverige er at de tilsynelatende ikke ligger plassert i forbindelse med gode fiskeplasser, men typisk er plassert i den ytre skjærgården med gode landingsplasser (Johannesen 2009:58).

TM kjennetegnes ved et hovedsakelig marint orientert bosetningsmønster med store funnkonsentrasjoner i særlig den ytre skjærgården, og ofte på svært eksponerte plasser, men i nærheten av rike marine biotoper (Svendsen 2007:91)

The sites are often surprisingly exposed to extremes of weather, but at the same time these areas are highly productive marine biotopes (Bjerck 2008e:90)

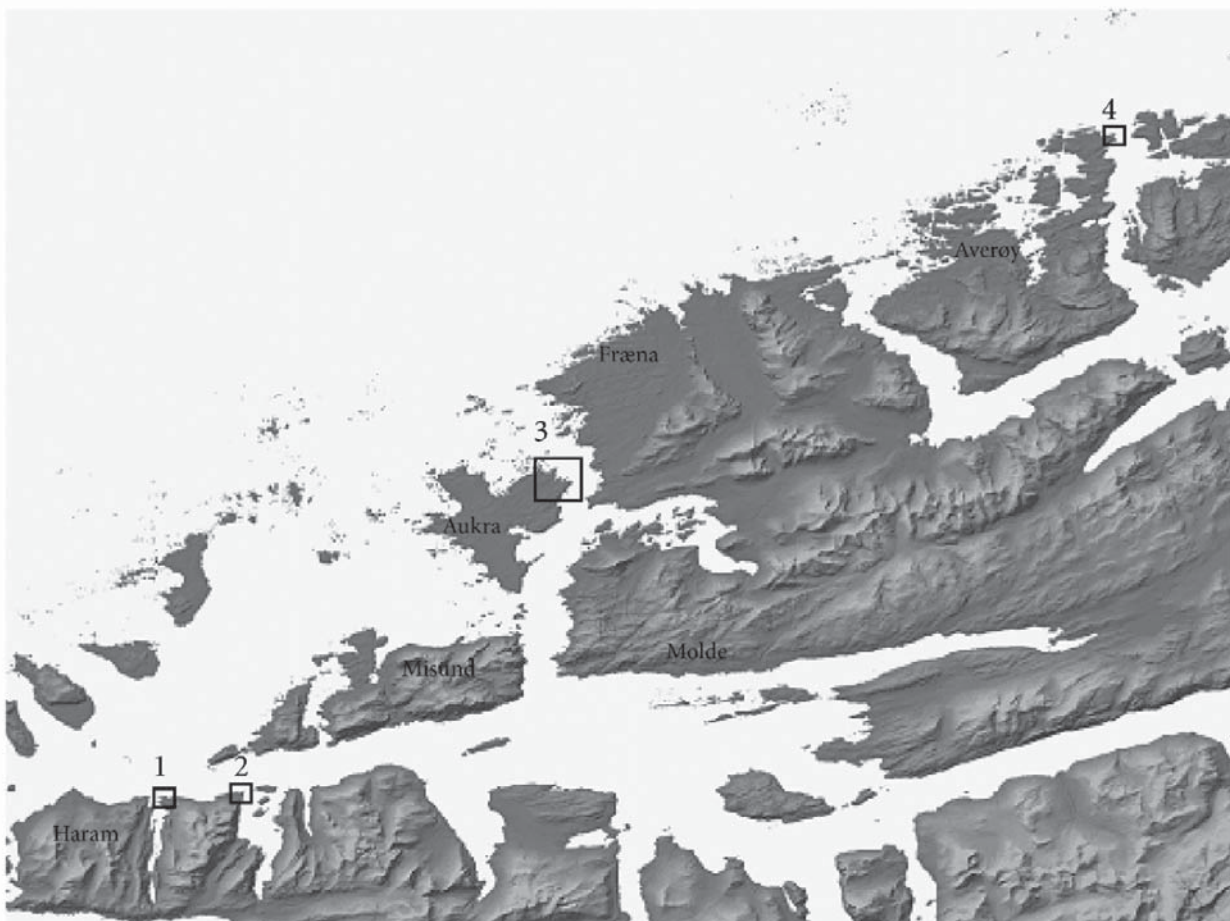
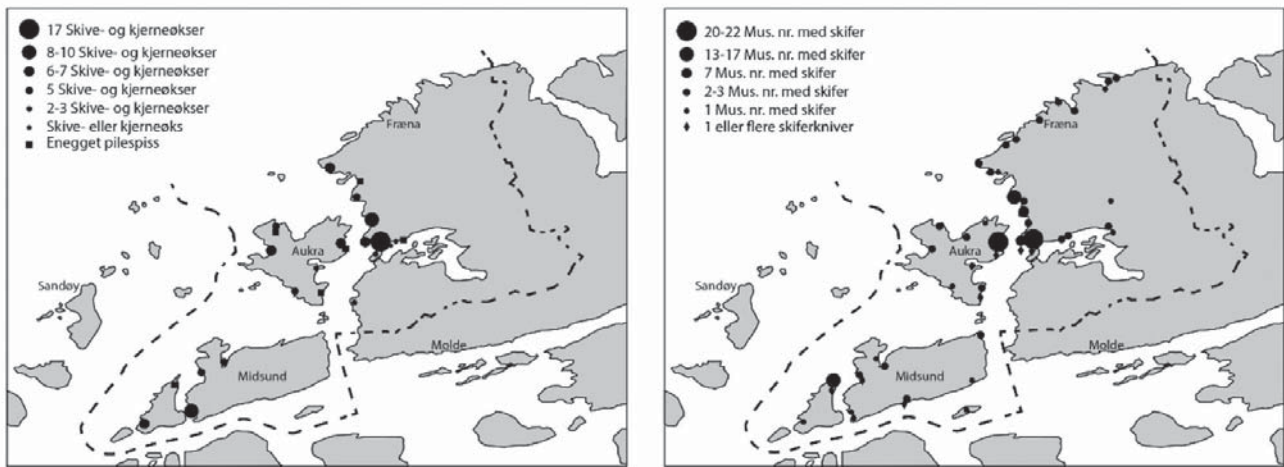
What actually exists is a large number of Early Preboreal, open air, typically shore-bound sites situated, in particular, on islands, skerries,

3 Unntaket her er skiveøkser og rester etter skiveøksproduksjon som pr i dag bare er påvist i et fåtall høyfjellskontekster.

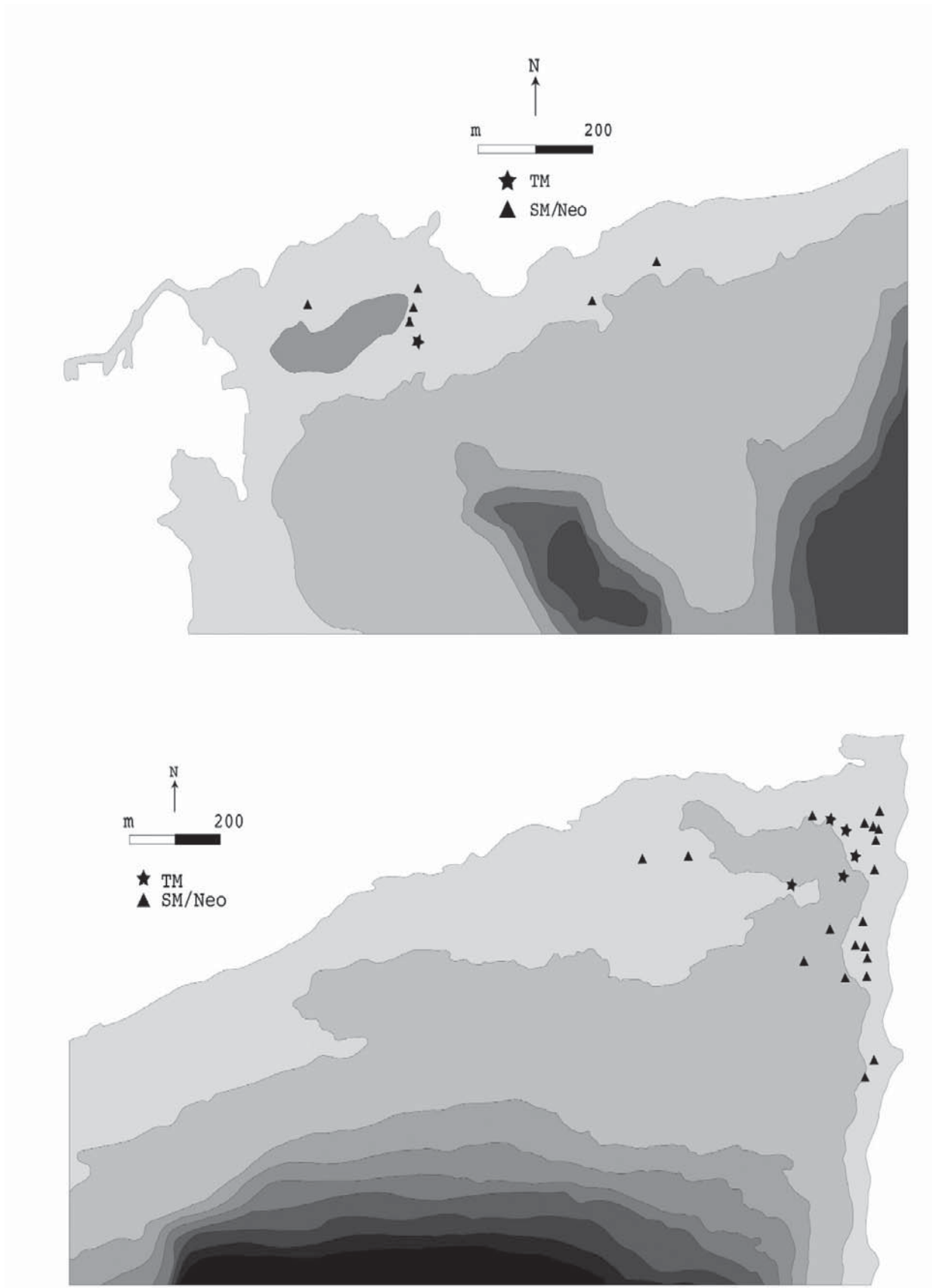
promontories and fjord heads overlooking wide expanses of sea water (Bang-Andersen 2012:106)

En svakhet med utsagnene over er at de enten bygger på grovmaskede lokalitetsanalyser som ikke tar mikrotopografiske hensyn, eller de reproducerer standpunkt fra eldre litteratur. Resultatet er uansett det samme; en klarer ikke å fange opp likheter og forskjeller i lokalitetsbeliggenheten mellom f.eks. TM og MM/SM (se også Glørstad 2013). Hvordan ligger egentlig lokalitetene fra de ulike periodene i det vestnorske kystlandskapet? Dette belyses klart med et overordnet eksempel (Fig. 1) og fire mikrotopografiske eksempler hentet fra kysten av Møre og Romsdal (Fig. 2 og 3).

Lars Erik Narmo (1993) sitt spredningskart over løsfunn fra ytre Romsdal (Fig. 1) viser at løsfunn av skiferredskaper fra neolitikum har en utbredelse som er til forveksling lik TM artefaktene. Selv om en ikke kan legge for stor vekt på løsfunn som kildekategori, er det verd å merke seg at skifer, men ingen TM-artefakter, er påvist på utsiden av den værharde Hustadvika (dvs. i et typisk eksponert "TM-miljø"). På detaljkartene (Fig. 2 og 3) kommer det tydelig fram at lokalitetene fra TM ligger relativt skjermet i terrenget på Helland, Averøy og Aukra. I forhold til samtidig havnivå ligger det i alle områdene seinmesolittiske lokaliteter minst like eksponert i landskapet som lokalitetene fra TM. Lignende eksempler er tallrike også fra resten av Vestlandet: Etter en inngående lokalitetsanalyse på det værharde området *Kollsnes* vest for Bergen, konkluderer Arne Johan Nærøy (1994:204) med at det er klar likhet i lokalisering mellom de ulike periodene. Fra samme prosjekt framhever Knut Andreas Bergsvik (1994:260) at det ut fra beliggenhet og antatt lengde på opphold, har eksistert ulike typer boplasser (langtid og korttid) i de ulike periodene helt siden TM. Fra Trøndelag blir det også rapportert om Fosnaboplasser som er påvist innenfor de ytre kystområdene, bl.a. i det indre fjordbassenget mellom kyst og fjell, i tillegg til lokaliteter som er gjenbrukt i seinere perioder (Pettersen 1999:155-157). I en omfattende analyse fra 2012 konkluderer

Figur 1. (øverst) Fordeling av tidligmesolittiske artefakter og neolittiske skifergjenstander i ytre Romsdal (Etter Narmo 1993). Under: kart med områder som er benyttet i teksten.

Figur 2. Fordeling mellom tidligmesolittiske og seinmesolittiske/neolittiske lokaliteter på Helland og Baraldsneset i Haram (område 1 og 2). Ekvidistanse 20 m (Etter Waraas 2005).

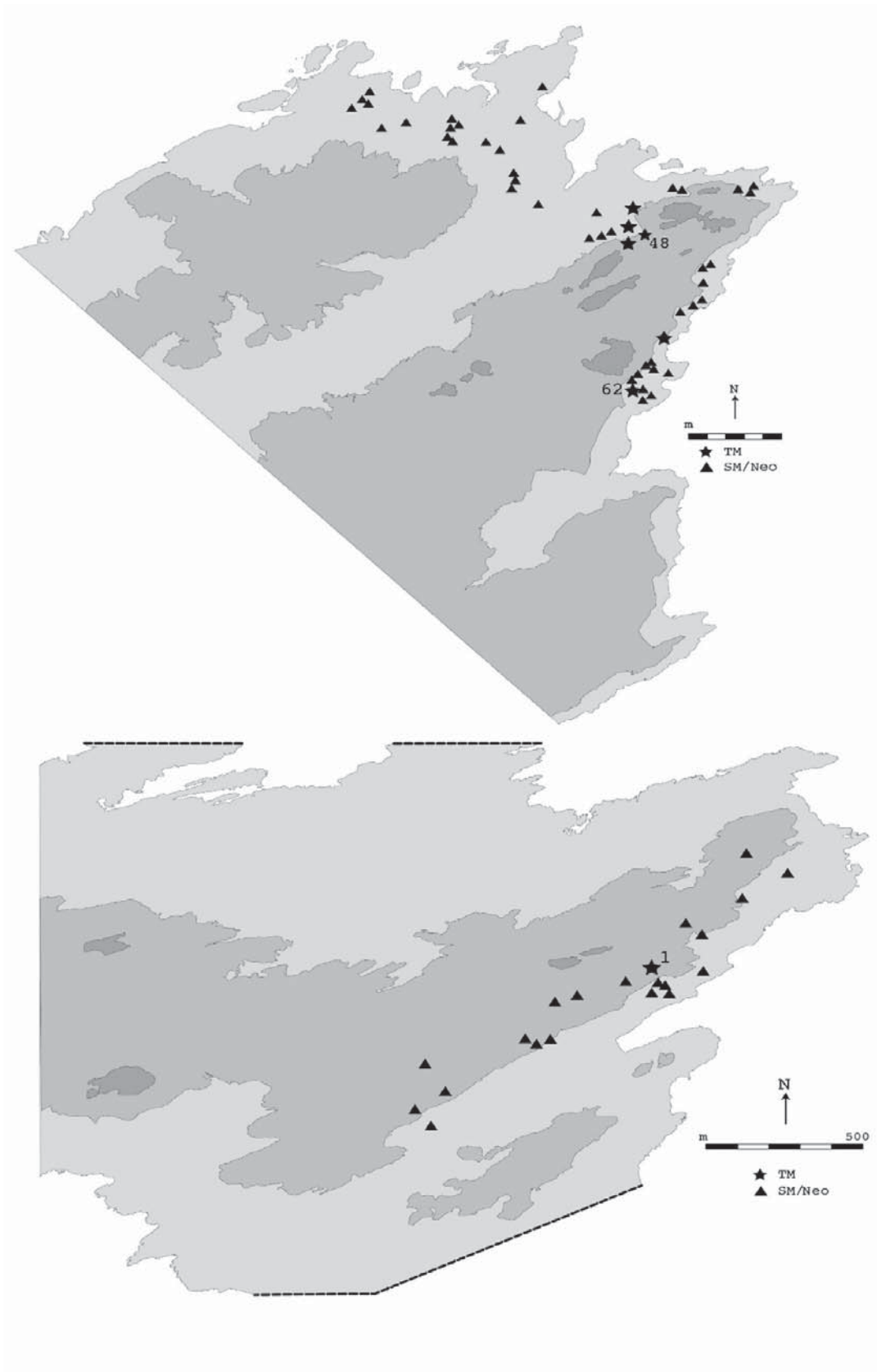

Fig 3. Fordeling mellom tidligmesolittiske og seinmesolittiske/neolittiske lokaliteter på Nyhamna/Aukra og Stavneset i Averøy (område 3 og 4). Ekvidistanse 20 m (Etter Åstveit 2005, Åstveit et.al. 2005).

derer Astrid Nyland (2012:96) med at 87 % av de undersøkte TM-lokalitetene ligger ved sund og strømmer, gjerne vendt inn mot fastlandet, dvs. ved gode fiskeplasser og/eller skjermede vikar med bølgebrytere. Det finnes også enkelte eksempler på bruk av hellere langs kysten i TM (Kristoffersen 1990:91, Waraas in prep.).

Forhåpentligvis klargjør eksemplene mitt poeng; på mikrotopografisk nivå har ikke menneskene i TM vært mindre opptatt av skjul og ly enn det en finner i seinere perioder, snarere tvert i mot. Etter min mening er det lite i dette materialet som tyder på at lokalitetene er "tilfeldige støttepunkt på land" slik Bjerck hevder (2008d:570). Det er på høy tid å vurdere det tidligmesolittiske bosetningsmønsteret prospektivt med utgangspunkt i det som skjer i seinere perioder. Dette vil åpenbart ha store konsekvenser for hvordan en skal forstå denne kulturens livsmønster. Dersom en skjermet beliggenhet ved strømmer og sund er argumenter for lange opphold og utnyttelsen av et bredt ressursgrunnlag i SM, burde det samme argumentet også være gyldig i TM. Etter min mening har den enkle dikotomien mellom TM og SM for lengst gått ut på dato:

Det er også verdt å merke seg at kystlokalitetene har en lokalisering med muligheter for godt oversyn over landskapet. Dette står i kontrast til den typiske senmesolittiske kystbosetningen ved flaskehalsar og strømmer på Vestlandet (Fuglestad 2005:132).

Som en kommentar kan det nevnes at det i Kotedalen som ligger i en av de største "flaskehalsene" av dem alle, Fosenstraumen i Nordhordland, også ble påvist et distinkt materiale med tilhørende ¹⁴C-datering fra TM (Olsen 1992:266).

For å gi en foreløpig oppsummering: Det er etter min mening få ting som tyder på at reinsdyr har vært *spesielt viktig* som byttedyr eller ideologisk faktor i TM. Reinsdyr har blitt sesongvis utnyttet på linje med andre terrestriske byttedyr, men har neppe vært en motiverende drivkraft for en migrasjon mot nord. Det littiske materialet utviser stor diversitet i teknologi og

råstoff gjennom hele perioden. Den teknologiske utviklingen finner sted innenfor "rammene" av et kontinentalt opphav, men kan ikke karakteriseres som Ahrensburgkultur. Sørnorsk TM bør defineres som en 800-1000 år lang periode med dynamisk endring i materiell kultur, i stedet for en enhetlig tradisjon. Det finnes en tydelig variasjon i lokaliseringen av lokaliteter i TM, og langt flere lokaliteter enn antatt har ligget skjernet og i områder der en kunne holdt til over lang tid, når som helst på året. Det er altså *likhetene* og ikke forskjellene som er det mest slående trekket ved lokaliseringen i TM i forhold til etterfølgende perioder.

Diskusjon

Det er åpenbart mange viktige elementer i Bjercks maritime modell og hans bruk av aktørnettverksteori. At båten har hatt en spesiell rolle innenfor et samfunn som har vært avhengig av denne har jeg ingen problemer med å akseptere. Jeg ser heller ingen prinsipielle problemer med at en fra tidlig i TM har hatt mennesker med opphold året rundt langs kysten av Norge. Jeg er også enig i at sceneskiftet fra en landbasert eksistens på kontinentet til en marin tilværelse langs norskekysten har vært absolutt – i sannhet "*a point of no return*". Men mens menneskene i Bjercks marine modell bare tvinges på land i uvær eller for å vedlikeholde båtene, finner jeg det sannsynlig at dette har funnet sted i helt andre former. Etter min mening er det overveiende sannsynlig at mesteparten av tiden ble tilbrakt på land. Jeg er derfor mer enig med det bildet Bjerck presenterer for boreal tid på Vega med permanente boplasser og mindre fangststasjoner (1990), enn dreiningen han tar i senere arbeider (f.eks. Bjerck 2008d). Etter min mening er det også et klart feilgrep å splitte opp de "akvatiske ressursene" i *lacustrine*, *littorale* og *marine* relasjoner (2009), og implisitt hevde at det i større eller mindre grad har eksistert en form for enten-eller utnyttelse av disse ressursområdene gjennom TM. Ved å løfte fram noen av disse relasjonene på bekostning av andre fjerner

en det utvetydig største fortrinnet til en marin kultur; et bredt og stabilt ressursgrunnlag som er langt mindre påvirket av årstidsvariasjoner enn terrestriske ressurser (se f.eks. Erlandsson 2001). Menneskene i Bjercks marine modell, som utelukkende lever av "havets storvilt", ville sannsynligvis være like utsatt for fluktuasjoner i ressursgrunnlaget som Fuglestvedts reinsdyrjegere. Dette er en type tilpasning jeg vurderer som lite sannsynlig. Bjerck ser da også ut til å moderere dette perspektivet noe i senere arbeider når han karakteriserer båten som en *arbeidsplattform* som brukes til jakt på fugl, sel og fisk (Bjerck 2013:85). Jeg tror likevel Bjerck vil være enig med meg når jeg argumenterer mot at folk i TM skal reduseres til plattformarbeidere uten landlov. Det er også interessant at han i sitt siste arbeid vurderer andre ressurser som viktig (fugl, fisk), ikke bare sel og andre marine pattedyr (Bjerck 2013).

En gjennomgang av lokalitetenes beliggenhet sannsynliggjør at det har eksistert boplasser av mer permanent karakter som kan ha representert en trygg havn, møtepunkt og sosialt/ideologisk/religiøst samvær. Disse kan ha ligget med jevne mellomrom langs kysten, og jeg tror det er vanskelig å innta et slikt landskap uten at denne "forsikringen" kommer på plass relativt tidlig. Når Grønnow (1987) argumenterer overbevisende for langtidsopphold i tunneldalene i Nord-Tyskland i preboreal tid, hvorfor skulle dette endre seg radikalt når en kommer inn i et nytt landskap som sannsynligvis har hatt en langt mer stabil ressurstilgang? Og hva er det egentlig som definerer en "langtidsboplass"? Erfaringsmessig er arkeologer på sine steinalderundersøkelser implisitt fanget i den "littiske nota". Med det menes at uansett hvor mye vi (f.eks. i forkant av en undersøkelse) *sier* at vi skal vektlegge andre forhold enn littiske ansamlinger på en boplassflate, f.eks. åpne store areal med maskin, vektlegge funntomme/-fattige områder, leite etter strukturer etc., så ender vi som oftest opp med å konkludere med at få artefakter er tegn på kort opphold og vice versa, selv om vi vet at produksjon av littiske redskaper sannsynligvis har utgjort en forsvinnende liten del av

aktiviteten på boplassen. Om vi ikke kan sette likhetstegn mellom artefaktmengde og lengde på opphold; hvordan ser egentlig en langtidsboplass fra TM ut? Eller enda mer grunnleggende; hvor lenge *er* egentlig *lang tid*? En måned, en vinter, et år eller et liv? I stedet for å reprodusere et bilde av mennesker på hvileløs vandring opp og ned langs kysten på jakt etter reinsdyr eller sel, burde vi spørre oss selv om vi har et formålstjenlig begrepsapparat som kan identifisere og beskrive oppholdsvariasjoner i materialet. Etter min mening er svaret et innlysende nei.

Når det gjelder å påvise boplasser brukt over lengre tid mener jeg det er viktig å identifisere de små teknologiske og/eller morfologiske variasjonene i det littiske materialet, og lokalitetenes beliggenhet – dette er innslag som kan være med å nyansere det relativt enkle bildet vi sitter med i dag. Et eksempel: i TM er det åpenbart mer bruk av bipolar teknikk og bergkrystall i fjellet enn ved kysten, hvorfor er det slik? Ut over det enkle faktum at bergkrystall har vært tilgjengelig på fjellet, er det nærliggende å koble denne reduksjonsteknikken til bruk av lokale råstoff og lengde på opphold. På fjellet kan en se for seg relativt lange opphold, f.eks. på Fløyrliboplassene eller ved Reinsvatn (Callanan in prep.). Når en først var kommet opp hit ble en kanskje værende her hele sommeren og utover høsten. En konsekvens av dette er sannsynligvis mer intensiv utnyttelse av råstoffet enn ved kysten, noe bl.a. den bipolare teknikken antyder (men altså ikke nødvendigvis kvantitativt flere artefakter). Når det noen steder langs kysten finnes spor av bipolar teknikk og hardt utnyttet råstoff (Johansen 1991; Brede 2012; Åstveit in prep, Fretheim in prep.), og andre steder det motsatte (Bjerck 2008a) kan dette tyde på forskjellig lengde på opphold og tilgang på råstoff. Uansett er det å underkjenne atypiske funn i god kontekst, eller gjøre disse så ubetydelige som mulig, et godt eksempel på at en finner det en leiter etter og lite annet.

En del steder på Vestlandet kan en påvise strandbundne boplasser fra TM og SM i relativt likt høydeintervall. Hvordan behandler vi egentlig littisk materiale fra TM når dette dukker opp på den massive seinmesolittiske boplassen

vi er i ferd med å undersøke? En vanlig reaksjon (undertegnede intet unntak) er lett irritasjon over nok en "forurenset" boplass. Er det bare snakk om prosjektiler klarer vi kanskje å redde oss inn med å hevde at disse er bortskutte, men er det flekker og avslag blir det straks verre, for ikke å snakke om ¹⁴C dateringer. Et siste eksempel fra Aukra viser til at tolkningene våre kanskje bør nyanseres. I Eikremsbukta/Grynnvika finnes et av Vestlandets mest funnrrike områder når det gjelder steinalderboplasser (Åstveit 2005). Her ble det på den godt skjermede Lokalitet 62 (Fig. 3a) avdekket et "blandet" materiale fra TM, MM (?) og SM. Av 5000 artefakter hadde 45 % sekundær fragmentering, 37 % var brent eller frostsprengt (Bjerck 2008b:354) og materialet bar preg av at området er gjenbrukt og oppdyrket. På nordvestsiden av Aukra ble den reine og uforstyrrede Lokalitet 48 med over 70 000 funn påvist (Bjerck 2008a). Skal en følge strandlinjedateringen slavisk er det riktignok noen hundrede år tidsforskjell mellom Lokalitet 62 og Lokalitet 48, men likevel; hvordan hadde det gått med det fantastiske flintmaterialet fra Lokalitet 48 dersom denne hadde ligget i Eikremsbukta? Svaret er innlysende, den hadde blitt plukket tom for flint i løpet av mesolitikum, deretter hadde den blitt overpløyd og ødelagt av moderne aktivitet (og blitt til forveksling lik Lokalitet 62?). Er vi sikre på at det er den eksponerte beliggenheten til Lokalitet 48 og ikke den skjermede beliggenheten til Lokalitet 62, som er den mest representative for "Fosnakulturen" i dette området?

Avslutning

I vår jakt etter mønstre i et fragmentarisk materiale blir vi selvsagt fornøyde når det dukker opp empiri som forsterker våre antakelser, og som bekrefter at vi er på rett vei. Likevel vet vi at "de faglige alarmklokkene" bør ringe når mønstre begynner å bli utvetydige. Da er vi sannsynligvis på vei inn i en (blind)gate hvor vi stort sett finner det vi leter etter – og ingenting annet. Kanskje burde alarmen ha blitt utløst for

en stund siden når det gjelder vår forståelse av TM? Om en leser litteratur og utgravingsrapporter fra perioden får en inntrykk av at nye funn stort sett forteller den samme historien, og at det egentlig ikke er så mye mer å si – altså, det er på tide å finne passende analogier og etnografiske paralleller for å komme seg videre. Dette kunne neppe vært lenger fra sannheten, og jeg mener det må vektlegges å vurdere TM innenfor et historisk utviklingsforløp, ikke som en eksklusiv periode som slutter like brått som den startet. Vi bør være villige til å gi slipp på kjepphestene. Etter hvert som nye empiriske data kommer til er jeg langt fra overbevist om at mitt eget utsagn "different ways of living" (Åstveit 2009) i TM og SM har spesielt stor gyldighet. Vår vektlegging av uniformitet i materialet er i seg selv den fremste garantisten for *status-quo*. Det skapes en konturløs forhistorie hvor topper og uregelmessigheter effektivt blir skåret bort og det glattbarberte, relativt uproblematisk, bildet av en 1000-årig periode lyser mot oss. Hver ny utgraving blir en ny runde med barberhøvelen.

Litteratur

- Ahlbäck, H. 2003 Art: Context and tradition in the Paelolithic-Mesolithic transition in Northern Europe. I *Mesolithic on the Move. Papers presented at the Sixth International Conference on the Mesolithic in Europe*. L. Larsson, H. Kindgren, K. Knutsson, D. Loeffler, & A. Åkerlund (red.), s. 467-477. Oxbow Monograph Series. Oxbow Books.
- Bang-Andersen, S. 1990 The Myrvant group, a Preboreal find-complex in Southwest Norway. I *Contributions to the Mesolithic in Europe. Papers presented at the Fourth International Symposium «The Mesolithic in Europe»* P. M. Vermeersch & P. Van Peer (red.), s. 215-226 *Studia Praehistorica Belgica* 5.
- Bang-Andersen, S. 2003a Encircling the living space of Early Postglacial reindeer hunters in the interior of southern Norway. I *Mesolithic on the Move. Papers presented at the Sixth International Conference on the Mesolithic in Europe*. L. Larsson, H. Kindgren, K. Knutsson, D. Loeffler, & A. Åkerlund (red.), s. 193-204. Oxbow Monograph Series. Oxbow Books.
- Bang-Andersen, S. 2003b Southwest Norway at the Pleistocene/Holocene transition: landscape development, colonization, site types, settlement patterns. *Norwegian Archaeological Review*, 36 (1):5-25.

- Bang-Andersen, S. 2012 Colonizing Contrasting Landscapes. The Pioneer Coast Settlement and Inland Utilization in Southern Norway 10,000-9500 Years Before Present. *Oxford Journal of Archaeology* 31 (2):103-120.
- Benecke, N. 2004 Faunal succession in the lowlands of Northern Central Europe at the Pleistocene/Holocene transition. In: Terberger, T., Eriksen, B.V. (Eds.), *Hunters in a Changing World. Environment and Archaeology of the Pleistocene/Holocene Transition* (ca. 10000-9000 B.C.) in Northern Central Europe. *Internationale Archäologie*, 5. Rahden/Westf, Marie Leidorf GmbH s. 43-52.
- Bengtsson, L. 2003 Knowledge and Interaction in the Stone Age. I *Mesolithic on the Move. Papers presented at the Sixth International Conference on the Mesolithic in Europe*. L. Larsson, H. Kindgren, K. Knutsson, D. Loeffler, & A. Åkerlund (red.), s. 388-394. Oxbow Monograph Series. Oxbow Books.
- Bergsvik, K. A. 1994 Lokaliseringsanalyse av stein- og bronsalderbosetningen på Kollsnes. Øygarden, Hordaland. I *Arkeologiske rapporter* 19, A. J. Nærøy (red). s. 239-260. Troll-prosjektet: Arkeologiske undersøkelser på Kollsnes, Øygarden k. Hordaland 1989-1992. Bergen: Arkeologisk Institutt.
- Bergsvik, K. A. 2002 *Arkeologiske undersøkelser ved Skatestraumen. Bind 1*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen - 7.
- Bjerck, H. B. 1990 Mesolithic site types and settlement patterns at Vega, northern Norway. *Acta Archaeologica* 60:1-32.
- Bjerck, H. B. 1994 Nordsjøfastlandet og pionerbosetningen i Norge. *Viking* LVII:25-58.
- Bjerck, H. B. 2008a Lokalitet 48 Nordre Steghaugen. I *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*, H. B. Bjerck (red.), L. I. Åstveit, T. Meling, J. Gundersen, G. Jørgensen og S. Normann, s. 217-256. Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Bjerck, H. B. 2008b Lokalitet 62 Litle Grynne Øvre/ Nedre. I *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*, H. B. Bjerck (red.), L. I. Åstveit, T. Meling, J. Gundersen, G. Jørgensen og S. Normann, s. 347-363. Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Bjerck, H. B. 2008c Lokalitet 76 og 76b. I *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*, H. B. Bjerck (red.), L. I. Åstveit, T. Meling, J. Gundersen, G. Jørgensen og S. Normann, s. 453-467 Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Bjerck, H. B. 2008d Tidligmesolittisk tid (TM) og Fosnatradisjon 9500-8000 BC. I *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*, H. B. Bjerck (red.), L. I. Åstveit, T. Meling, J. Gundersen, G. Jørgensen og S. Normann, s. 552-570. Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Bjerck, H. B. 2008e Norwegian Mesolithic Trends: A Review. I *Mesolithic Europe*, G. Bailey & P. Spikins (red), s. 60-106. Singapore, Cambridge University Press.
- Bjerck, H.B. 2009 Colonizing seascapes: comparative perspectives on the development of maritime relations in Scandinavia and Patagonia. *Arctic Anthropology*, 46 (1-2):118-131.
- Bjerck, H. B. 2013 Looking With Both Eyes. Comment on 'Where are the Missing Boats?'. *Norwegian Archaeological Review*, 46 (1): 83-87
- Bjerck, H. B. & M. Callanan 2005 *Rapport fra utgravning av tidligmesolittisk lokalitet på Brannhaugen, Storli, Oppdal, Sør-Trøndelag*. Upublisert rapport i topografisk arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Bjerck, H. B., H. M. Breivik, S. E. Fretheim, A. F. J. Zangrando. Report, Excavation of Mohalsen 2012 II. Elektronisk rapport på prosjektet "Marine Ventures" hjemmeside. http://www.ntnu.no/documents/10476/13425176/VEGA_Mohalsen2012-II_Report_Attachments.pdf/06021e95-d451-4867-9f21-3f5b4d5b0679 [siden besøkt 6.8.2013]
- Björck, S., M. Rundgren, O. Ingolfsson og S. Funder 1997 The Preboreal oscillation around the Nordic Seas: terrestrial and lacustrine responses. *Journal of Quaternary Science*, 12:455-465.
- Bratlund, B. 1996 Hunting strategies in the late Glacial of northern Europe: a survey of the faunal evidence. *Journal of World Prehistory*, 10 (1):1-48.
- Brede, A. 2012 *Arkeologisk undersøkelse i forbindelse med utbyggingsplaner for Hestvikholmane industriområde, Averøy kommune, Møre og Romsdal. Lokalitet 1 og 2*. Upublisert rapport i topografisk arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Burch, E. S. 1972 The Caribou /Wild Reindeer as a Human Resource. *American Antiquity* 37(3):339-368.
- Brønnøysunds Avis 2012 "Selspekk var den tidens olje og gass". <http://www.ntnu.no/documents/10476/13425176/Brønnøysunds+Avis+101112.pdf> Nettutgave [siden besøkt 7.4.2013]
- Callanan, M. in prep. *Utgravingsrapport Reinsvatn. Sunndal kommune, Møre og Romsdal*. NTNU Vitenskapsmuseet.
- Coard, R. & A. T. Chamberlain 1999 The nature and timing of faunal change in the British Isles across the Pleistocene/Holocene transition. *The Holocene* 9 (3):372-376.
- Engedal, Ø. 2006 På bølge og berg – båten i røynd og ristning. I *Samfunn, symboler og identitet. Festskrift til Gro Mandt på 70-års dagen*, R. Barndon, S. M. Innselset, K. K. Kristoffersen & T. Løvdøen (red.), s. 171-183. UBAS 3, Bergen, Universitetet i Bergen.
- Erlandsson, J. M. 2001 The Archaeology of aquatic adaptations: paradigms for a new millennium. *Journal of Archaeological Research* 9:287-350.
- Fretheim, S. in prep. 2014 Lokalitet 1 – en tidligmesolittisk lokalitet med boligstruktur, ildsteder og 9-10 adskilte funnkonsentrasjoner. Kvernbergprosjektet og steinalderen på Nord-Møre A. Haug (red). *VITARK*. NTNU Vitenskapsmuseet.

- Fuglestedt, I. 1999 The early Mesolithic site at Stunner, southeast Norway: a discussion of late upper Palaeolithic/early Mesolithic chronology and cultural relations in Scandinavia. J. Boaz (red). *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Oslo: Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 22:189-202.
- Fuglestedt, I. 2005 *Pionerbosetningens fenomenologi: Sørvest-Norge og Nord-Europa 10 200/10 000 - 9 500 BP*. AmS-NETT, No. 6. Stavanger: Arkeologisk Museum.
- Fuglestedt, I. 2007 The Ahrensburgian Galta 3 Site in SW Norway. Dating, Technology and Cultural Affinity. *Acta Archaeologica* 78:87-110.
- Fuglestedt, I. 2012 The Pioneer Condition on the Scandinavian Peninsula: the Last Frontier of a 'Palaeolithic Way' in Europe. *Norwegian Archaeological Review* 45 (1):1-29.
- Gjessing, G. 1945 *Norges steinalder*. Oslo: Norsk Arkeologisk Selskap.
- Glørstad, H. 2013 Where are the missing boats? The pioneer settlement of Norway as long-term history. *Norwegian Archaeological Review* 46 (1):1-24.
- Grøn, O. 2005 A Siberian perspective on the north European Hamburgian Culture: a study in applied hunter-gatherer ethnoarchaeology. *Before Farming*, 2005 (1) s. 1-30.
- Grønnow, B. 1987 Meiendorf and Stellmoor revisited: an analysis of late Palaeolithic reindeer exploitation. *Acta Archaeologica*, 56:131-166.
- Hansen, K. M. 2003 Pre-Boreal elk bones from Lundby Mose. I *Mesolithic on the Move. Papers presented at the Sixth International Conference on the Mesolithic in Europe*. L. Larsson, H. Kindgren, K. Knutsson, D. Loeffler, & A. Åkerlund (red.), s. 521-526. Oxbow Monograph Series. Oxbow Books.
- Havstein, J. A. 2012 *Skiveøksene fra Ormen Lange Nyhamna. Morfologi, framstilling og funksjon*. Masteroppgave i arkeologi. Det humanistiske fakultet Institutt for arkeologi og religionsvitenskap. NTNU.
- Heron, C. 2008 Lipid analysis of sediments at Ormen Lange, Locality 48, Nyhamna, Aukra, Northwestern Norway. I *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*, H. B. Bjerck, (red.), L. I. Åstveit, T. Meling, J. Gundersen, G. Jørgensen og S. Normann, s. 657-659. Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Ingstad, H. 1951 *Nunamiut – blant Alaskas innlandseskimoer*. Oslo. Gyldendal.
- Isaksson, S. 2008 Analys av organisk material i jordprover från Lokal 48. I *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*, H. B. Bjerck, (red.), L. I. Åstveit, T. Meling, J. Gundersen, G. Jørgensen og S. Normann, s. 651-656. Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Jaklsland, L. in prep. 2013 Arkeologiske undersøkelser i forbindelse med E-18 Brunlanes. Varia, Kulturhistorisk Museum, Oslo.
- Johansen, A. B. & I. Undås 1992 Er Blomvågmaterialiet et boplassfunn? *Viking* LV:9-26.
- Johansen, K. 1991 *Utgraving på Tøvikmyra, Averøy kommune, Møre og Romsdal*. Upublisert rapport, topografisk arkiv. Vitenskapsmuseet.
- Johannessen, L. 2009 *Ahrensburgkulturens lokalitetsplassering: en redegjørelse av forholdet mellom kyst og innland*. Upublisert masteroppgave. IAKH. Universitetet i Oslo.
- Kristoffersen, S. 1990 FV 018 Austvik-Brandasund. 1988-1990. *Arkeologiske rapporter* 13, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Kutschera, M. 1999 Vestnorsk tidligmesolitikum i et nordvesteuropeisk perspektiv. I *Et hus med mange rom: Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*, I. Fuglestedt, T. Gansum og A. Opedal (red), s. 43-52. AmS-Rapport, 11a. Stavanger, Arkeologisk Museum.
- Latour, B. 2005 *Reassembling the social: an introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, Oxford University Press.
- Lee, M. & G. Reinhardt 2003 *Eskimo architecture. Dwelling and structure in early historic period*. Fairbanks.
- Maslow, A. H. 1966 *The Psychology of Science*. Maurice Basset Publishing.
- Narmo, L. E. 1993 Steinalder på Romsdalskysten. *Romsdalsmuseets Årbok* 1993, s. 9-34. Molde.
- Nummedal, A. 1924 Om Flintpladsene. *Norsk geologisk Tidsskrift* VII (1923):89-141.
- Nyland, A. 2012 Lokaliseringsanalyse av tidligmesolittiske pionerboplasser. I *Havvind - Paleogeografi og arkeologi*, H. Glørstad og F. Kvalø (red) s. 70-96. Norsk Maritim Museum, rapport 2012:12. Oslo.
- Nærøy, A. J. 1994 Troll-prosjektet: Arkeologiske undersøkelser på Kollsnes, Øygarden k. Hordaland 1989-1992. *Arkeologiske rapporter* 19. Arkeologisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Nærøy, A. J. 1995 Early Mesolithic site structure in western Norway: a case study. *Universitetets Oldsaksamling Årbok*, 1993-1994, s. 59-77. Oslo.
- Olsen, A. B. 1992 *Kotedalen – en boplass gjennom 5000 år. Bind I. Fangsbosetning og tidlig jordbruk i vestnorsk steinalder. Nye funn og nye perspektiver*. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Paus, Å. 1990 Late Weichselian and early Holocene vegetation, climate and floral migration at Utsira, North-Rogaland, southwestern Norway. *Norsk Geologisk Tidsskrift* 70:135-52.
- Petersen, P. V. & L. Johansen 1993 Sølvsbjerg I – an Ahrensburgian Site on a reindeer migration route through eastern Denmark. *Journal of Danish Archaeology* 10:20-37.
- Petersen, P. V. & L. Johansen 1996 Tracking Late Glacial reindeer hunters in eastern Denmark. I *The earliest settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas* L. Larsson (red), *Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°* 24:75-88. Stockholm.
- Pettersen, K. 1999 The Mesolithic in Southern Trøndelag. I Boaz, J. (red.) *The Mesolithic of Central Scandinavia*.

- Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Ny Rekke* 22:153-166. Oslo, Universitetets Oldsaksamling.
- Petterson, M og R. Wikell 2013 Tidligmesolittiska säljägare i Tyresta för 10 000 år sedan. Späckbetong, gråsäl och tomtning på en klippa i Ancylussjön 120 km från fastlandet. *Fornvännen* 2013:73-92.
- Ramstad in. prep. *Arkeologisk undersøkelse av tidligmesolittisk teltring i Langfjelldal, Møre og Romsdal*. Utgravingsrapport fra Universitetsmuseet i Bergen, SFYK.
- Rust, A. 1943 *Die alt- und mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor*. Neumunster: Karl Wachholtz Verlag.
- Rust, A. 1958 *Die jungpaläolithischen Zeltanlagen von Ahrensburg*. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.
- Schmitt, L., S. Larsson, J. Burdukiewicz, J. Ziker, K. Svedhage, J. Zamon, H. Steffen 2009 Chronological insights, cultural change, and resource exploitation on the west coast of Sweden during the late Palaeolithic/early Mesolithic transition. *Oxford Journal of Archaeology*, 28 (1), 1-27.
- Svendsen, F. 2007 *Lokaliteter og landskap i tidligmesolittisk tid: geografisk analyse fra Nordvest-Norge*. Masteroppgave i arkeologi. Det humanistiske fakultet Institutt for arkeologi og religionsvitenskap. NTNU.
- Sørensen, M., T. Rankama, J. Kankaanpää, K. Knutsson, H. Knutson, S. Melvold, B. V. Eriksen, H. Glørstad 2013 The First Eastern Migrations of People and Knowledge into Scandinavia: Evidence from Studies of Mesolithic Technology, 9th-8th Millennium BC. *Norwegian Archaeological Review*, 46 (1): 19-56.
- Théry-Parisot, I., L. Chabal, J. Chrzavzez 2009 Anthracology and taphonomy, from wood gathering to charcoal analysis. A review of the taphonomic processes modifying charcoal assemblages, in archaeological contexts. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 291:142-153.
- Tørhaug, V. & L. I. Åstveit 2000 Steinalderboplassene ved Store Fløyrlivatn. *Frå haug ok heiðni*, 1:35-39.
- Waraas, T. A. 2001 *Vestlandet i tidleg preboreal tid. Fosna, Ahrensburg eller vestnorsk tidlegneolitikum?* Hovedoppgave. Universitetet i Bergen.
- Waraas, T. A. 2005 *Arkeologisk registrering på Baraldsnes, Haram k., Møre og Romsdal. Ormen Langeprosjektet*. Kulturhistoriske skrifter og rapporter 1. Molde: Møre og Romsdal Fylke, Kulturavdelinga.
- Waraas, T. A. in prep. *Arkeologisk utgravingsrapport fra Ågotnes, Fjell kommune*. Universitetsmuseet i Bergen.
- Welinder, S. 1981 Den kontinentaleuropeiska bakgrunden till Norges äldsta stenålder. *Universitetets Oldsaksamling Årbok*, 1980-1981, s. 21-34. Oslo.
- Westli, C. 2009 Å slå seg ned - en regional analyse av tidligmesolittisk lokalisering med utgangspunkt i Østfold. Upublisert masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Willerslev, R. 2007 *Soul hunters: hunting, animism and personhood among the Siberian Yukaghirs*. Los Angeles: University of California Press.
- Zinsli, C. og M. Ramstad. 2011 *Arkeologiske sikringsundersøkelser av to tidligmesolittiske kortidslokaliteter lok. 3 (id 116663) og lok. 5 (id 116665)*. Seksjon for ytre kulturminnevern Universitetsmuseet i Bergen.
- Aaris-Sørensen, K., R. Mühldorff, E. B. Petersen 2007 The Scandinavian reindeer (*Rangifer tarandus* L.) after the last glacial maximum: time, seasonality and human exploitation. *Journal of Archaeological Science* 34:914-923.
- Åstveit, L. I. 2005 Arkeologisk registrering i Nyhamna, Aukra Kommune, Møre og Romsdal. Ormen Langeprosjektet. *Kulturhistoriske skrifter og rapporter* 3. Molde: Møre og Romsdal Fylke, Kulturavdelinga.
- Åstveit, L. I. 2008 Lokalitet 30 Fredly. Boplass med mesolittiske tufter og dyrkingsaktivitet i neolitikum/bronsealder. I *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*, H. B. Bjerck (red.), L. I. Åstveit, T. Meling, J. Gundersen, G. Jørgensen og S. Normann, s. 119-168 Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Åstveit, L. I. 2009 Different ways of building, different ways of living: Mesolithic house structures in western Norway. I *Mesolithic horizons*, P. Woodman and S. McCartain (red), s. 414-421. Oxford, Oxbow Books.
- Åstveit, L. I. In prep Kvernberget - en analyse av bosetningsmønsteret på Nordmøre i Tidligmesolitikum. Kvernbergprosjektet og steinalderen på Nord-Møre, A. Haug (red). *VITARK*. NTNU-Vitenskapsmuseet.
- Åstveit, L. I., T. B. Olsen, B. Bjørkli, J. Aakvik og B. Vik, 2005 Arkeologisk registrering på Stavneset, Averøy k., Møre og Romsdal. Ormen Lange-prosjektet. *Kulturhistoriske skrifter og rapporter* 2. Molde: Møre og Romsdal Fylke, Kulturavdelinga.

Kommentar til Leif Inge Åstveit: «Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge»

Inger Marie Berg-Hansen

Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Leif Inge Åstveit har skrevet en bredt anlagt artikkel som tar opp de mest sentrale teoriene fra de seinere åra omkring den tidligste bosetninga i Norge. Han mener det i dag eksisterer en konsensus omkring en statisk modell som ramme for tolkningen av tidligmesolitikum, og foreslår et alternativt perspektiv. De to hovedelementene i dette alternativet er å betrakte tidsperioden i et historisk perspektiv, som et ledd i det lange utviklingsforløpet fra siste del av paleolitikum og gjennom mesolitikum, og å fokusere på variasjon framfor likheter i det arkeologiske materialet fra dette tidsrommet. Åstveit har mange gode poenger, og især hans forslag om å betrakte perioden som en historisk prosess snarere enn en avgrenset episode er lett å slutte seg til.

I artikkelen rettes kritikken både mot deler av Hein Bjercks båt-modell og mot Ingrid Fuglesvedts argumenter for reinsdyrets betydning som katalysator i innvandringsprosessen, og som avgjørende for bosetninga og samfunnet i tidligmesolitikum. Selv om det hittil ikke er funnet rester av båter, kan det være liten tvil om at båten har spilt en viktig rolle for menneskene i tidligmesolitikum i Norge. Konsentrasjonen av boplasser langs kysten, i mange tilfeller på øyer og ofte lokalisert på steder som har vært lettest tilgjengelig fra sjøen, er vanskelig å forstå på annen måte. Det er også naturlig å se denne lokaliseringa i sammenheng med en økonomisk orientering mot marine ressurser, noe som også Åstveits diskusjon av boplasslokalisering viser.

Samtidig er det spor etter utnytting av ressurser i fjellet, og reinsjakt er her den mest nærliggende tolkningen. Selv om det ikke nødvendigvis alltid vil være noen enkel sammenheng mellom boplasslokalisering og økonomi, peker likevel det store kildetilfanget ved kysten i retning av at marine ressurser relativt sett har hatt størst betydning.

Åstveit argumenterer for at boplassenes lokalisering er vesentlige for vår forståelse av tidligmesolitikum, og jeg er ikke uenig i dette. Men den viktigste kilden er fortsatt steinmaterialet, og her mener jeg det ligger et uforløst potensial. Åstveit trekker fram variasjonen når det gjelder flere aspekter ved redskaper og råstoffbruk i det norske, tidligmesolittiske materialet, og peker samtidig indirekte på at det er sider ved dette materialet som er dårlig utforsket. Steinmaterialet utgjør hoveddelen av kildematerialet fra tidligmesolitikum og steinalderen forøvrig, men kun en liten del av dette materialet blir vanligvis tatt aktivt i bruk i forskninga. Kanskje det er på tide med et skifte i hvordan vi betrakter dette materialet? Den skandinaviske steinalderforskninga har tradisjonelt fokusert på gjenstandsmaterialet ut fra et typologisk perspektiv, hvor de formelle redskapene har stått i sentrum. Det er pilspisser, økser, stikler, osv. som har dannet utgangspunktet for typologisk-kronologiske studier, og som utgjør den kronologiske basisen i steinalderforskninga. Dette perspektivet fokuserer kun på enkelte morfolo-

giske trekk ved et lite utvalg av gjenstandene fra boplassene. Samtidig graver vi ut store mengder avfall fra redskapsproduksjonen som i liten grad blir aktivisert i forskningen, og som hittil har hatt relativt liten betydning for hvordan vi forstår denne perioden. Det typologiske perspektivet henger slik jeg ser det sammen med vårt syn på teknologi og teknologiens rolle i samfunnet som hovedsakelig knyttet til materielle aspekter ved livet, og kanskje først og fremst assosiert med de mange redskapene vi bruker for å lette dagliglivetsgjøremål og forbedre den allmenne velferden. Det blir gjerne fokusert på de formelle, gjenkjennbare redskapene som ferdige produkter, enten med funksjoner knyttet til praktiske gjøremål, eller som symbolbærende objekter i kulturelle og sosiale sammenhenger.

Et alternativt perspektiv vil være å i større grad utforske, og ta utgangspunkt i, de produksjons- og håndverksmessige sidene ved teknologien. Innenfor *chaîne opératoire*-konseptet og blant annet den franske, teknologiske tradisjonen (Leroi-Gourhan 1993 [1964]; Martín-Torres 2002), settes nettopp håndverket og overføring av teknologisk kunnskap i sentrum. Videre oppfattes teknologiske kunnskaper og ferdigheter som nært knyttet til sosial og kulturell praksis (Lemonier 1986; Pelegrin 1990; Pigeot 1990; Dobres 2000; Sørensen 2006). I et slikt perspektiv, hvor håndverk og teknologisk kunnskap blir videreført fra generasjon til generasjon, fungerer teknologi som en tradisjonsbærer. Dette er et felt som så langt er lite utforsket i Norge, og kun to omfattende teknologiske analyser er hittil gjennomført på steinaldermateriale (Johansen 1990, Eigeland 2008), mens noen er under utarbeiding. Jeg mener flere undersøkelser av denne typen vil kunne tilføre nye og interessante perspektiver på steinaldersamfunnet, ikke bare for å forstå redskapsproduksjon og -bruk på den enkelte boplassen, men det vil også kunne bidra til nye perspektiver på de formelle redskapene, og på hva materialet som helhet kan fortelle om for eksempel kontakter og kommunikasjon i steinaldersamfunnet. Åstveit mener bildet av redskapstradisjonen i tidligmesolitikum er mer sammensatt enn det som ofte blir hevdet. Det

har han nok rett i, men det finnes ingen store, over-regionale sammenstillinger eller oversikter over dette materialet, og mangelen på presise dateringer utgjør et problem for sammenlignende studier. Her er det mye arbeid som gjenstår, og teknologiske studier vil kunne bidra til ny og vesentlig innsikt på dette feltet.

Åstveit skriver at «den teknologiske utviklingen [i Norge] finner sted innenfor *rammene* av et kontinentalt opphav, men kan ikke karakteriseres som Ahrensburgkultur». Nå kan det diskuteres hva som er Ahrensburgkultur, - det er relativt få boplasser som er undersøkt, og flere av de som har fått størst oppmerksomhet på grunn av omfattende bevart organiske materialet, synes langt på vei å dreie seg om spesialtilfeller i form av huleboplasser eller lokaliteter knyttet til massefangst (Rust 1943; Street et al. 2001; Terberger 2004; Weber et al. 2011). Verken den teknologiske eller kulturelle utviklinga gjennom yngre dryas, eller relasjonen mellom Ahrensburgområdet og omkringliggende områder er klarlagt. Men Åstveit tar utgangspunkt i Ahrensburgkultur slik den framstilles av Fuglestvedt (Fuglestvedt 2009), og avviser betydningen av reinsjakt i norsk tidligmesolitikum, og dermed den direkte koblingen til Ahrensburgkultur. Jeg støtter langt på vei hans argumenter knyttet til problemer med reinsjakt som økonomisk grunnlag. Dette utelukker likevel ikke muligheten for at rein kan ha hatt en særskilt kulturell betydning i tidligmesolitikum i Norge, selv om det foreløpig synes å være liten støtte i datamaterialet for en slik oppfatning.

Det er ytterligere to forhold som kan støtte Åstveits syn, nemlig dateringen av den tidligste bosetninga og utvikling av flekketeknologien gjennom yngre dryas og preboreal tid. En viktig del av diskusjonen omkring reinsdyr versus båt er knyttet til dateringsrammen for den tidligste bosetninga. Åstveit går ikke inn på dette, men forskning fra de siste åra viser at en eventuell innvandringsvei fra Nordsjøkontinentet til Sørvest-Norge må avvises (Glørstad og Kvalø 2012). Videre kan den eldste bosetninga mest sannsynlig dateres til etter preboreal tid (9400 f. Kr.), og etter at ismeltingen skapte en passasje

i Oslofjordområdet omkring 9300 f. Kr. som gjorde det mulig å ta seg vestover fra Båhuslen (Bang-Andersen 2012; Glørstad 2013, in press). Den tidligste bosetninga kommer dermed trolig i gang først et stykke inn i preboreal tid, via Vest-Sverige og Oslofjordområdet. Foreløpige resultater fra en undersøkelse av metodene for flekkeproduksjon i Ahrensburg, Maglemose 0 og de tidligmesolittiske funngruppene fra Norge og Vest-Sverige, støtter dette (Berg-Hansen, in prep.b). Det er mange likhetstrekk mellom metodene som er brukt innenfor alle disse funngruppene, men det er større grad av likhet mellom de mesolittiske gruppene enn mellom Ahrensburg og f. eks. Fosna/Hensbacka/TM fase 1 (Komsa). Sammenlignet med ahrensburgmaterialet ser vi en økt variasjon i både preparering og utnytting av visse kjernetyper, og bruk av flere ulike produksjonsmetoder i tidligmesolitikum. Dette gjelder alle de tidligmesolittiske lokalitetene i studien, hvor produksjonsmetodene varierer på samme måte i hele studieområdet. En av lokalitetene som inngår i studien er Duvensee 9 i Nord-Tyskland, – en av flere lokaliteter som ligger ved en innsjø, og som er satt i sammenheng med utnytting av hasselnøtter (Bokelmann 1992; Holst 2007). Flekkeproduksjonen her har foregått ved hjelp av de samme metodene som på f. eks. Pauler 2 og Galta 3. Selv om det er en viss mulighet for at Duvensee 9, og også andre ¹⁴C-daterte Maglemose 0-lokaliteter, er noe yngre enn de eldste lokalitetene i Norge, indikerer dette en teknologisk, og dermed sosial og kulturell sammenheng. Det vil si at det på tidspunktet for koloniseringen av norskekysten allerede hadde skjedd en endring av konseptene for flekkeproduksjon, – noe vi kanskje kan kalle en «mesolittisering» av teknologien.

Åstveit har et viktig poeng når han påpeker at lokalitetenes størrelse og karakter er den samme på fjellet og på kysten. Jeg vil legge til at slike små lokaliteter med opp mot ca. 3000 steingjenstander, ofte omkring et ildsted, også finnes i dansk og nord-tysk tidligmesolitikum (Johansson 1990; Holst 2007, 2010). Også flere ahrensburglokaliteter synes å ha samme karakter (Petersen og Johansen 1991; Petersen 1994;

Clausen 1996, 2004; Pedersen 2009). Denne boplasstypen ser ut til å være regelen snarere enn unntaket for et stort område over lang tid. Det er vanskelig å tolke dette som ensomme streifere på utflykt, eller korte jaktekspedisjoner. Det er snarere det komplette samfunnet, en organisering og levemåte, vi aner konturene av. Et slikt samfunn har bestått av alle aldersgrupper og kjønn, og for at det skulle fungere må de enkelte små enhetene ha hatt kontakt med hverandre. Ingen kan overleve i lang tid alene, og langt mindre opprettholde teknologi og kultur uten et sosialt nettverk. Både den raske ekspansjonen og likhetene i metoden for flekkeproduksjon i Skandinavia, trolig gjennom hele tidligmesolitikum, kan tyde på at et godt organisert og stabilt sosialt nettverk ble opprettholdt både i løpet av koloniseringsprosessen og i tida som fulgte (Henrich 2004; Apel 2008; Tehrani og Riede 2008; Berg-Hansen, in prep.). Båten må i en slik sammenheng ha vært et sentralt framkomstmiddel, ikke bare et økonomisk verktøy. Mye tyder også på at mot slutten av preboreal tid spres pressteknikken med en hastighet som kanskje bare var mulig gjennom etablerte og stabile sosial nettverk (Damlien 2014 (in press)).

Åstveits kommentar om at eldre lokaliteter kan ha blitt plukket tomme for flint i løpet av mesolitikum er imidlertid vanskelig å forstå. På tidligmesolittiske lokaliteter er det generelt lagt igjen lite steinråstoff som egner seg til videre flekkeproduksjon. De fleste kjernene er som regel mer eller mindre oppbrukte, og inntrykket er at det i begrenset grad er etterlatt store fragmenter og blokker av råstoff med god kvalitet som har egnet seg for omarbeiding og utnytting ved hjelp av andre produksjonsmetoder. Det er dermed vanskelig å se for seg at dette skulle representere en ressurs som kunne utnyttes av mennesker seinere i mesolitikum. Vi vet heller ingenting om hvordan de eventuelt ville forholde seg til en gammel boplass. En erfaren flintsmed ville mest sannsynlig gjenkjenne slått materiale, og ikke minst også se forskjeller i produksjonsmetoden og kanskje oppfatte dette som spor etter fremmede.

De seinere åra har diskusjonen omkring pionerbosetninga og tidligmesolitikum tilsynelatende vært preget av to fronter, med reinjegere på den ene siden og båtfolk på den andre. Dersom vi ser nærmere på detaljene i argumentasjonene har de likevel mange fellestrekk, og den ene modellen utelukker ikke nødvendigvis den andre fullstendig. I likhet med Åstveit, mener jeg det går an å ha to tanker i hodet på en gang, og det er nødvendig å gi slipp på kjepphestene. Dersom vi skal komme videre i vår forståelse av det tidligmesolittiske samfunnet, mener jeg imidlertid det vil være nødvendig å se på både likheter og forskjeller i materialet, og ikke fokusere på variasjonen alene. De siste tiåras store kildetilfang gjør det mulig å studere ulike aspekter ved dette samfunnet, både boplasslokalisering og -struktur, sosial organisasjon, kommunikasjon, økonomi og teknologi, i stor skala. Kvaliteten på datamaterialet, og museenes tilrettelegging og publisering av dette materialet, gir en i internasjonal sammenheng unik mulighet for forskning på alle deler av mesolitikum i Skandinavia. Og for å kunne forstå de historiske prosessene er et internasjonalt perspektiv nødvendig.

Litteratur

- Apel, J. 2008. Knowledge, Know-How and Raw Material - The Production of Late Neolithic Flint Daggers in Scandinavia. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 15, 91-111.
- Bang-Andersen, S. 2012. Colonizing Contrasting Landscapes. The Pioneer Coast Settlement and Inland Utilization in Southern Norway 10,000–9500 Years Before Present. *Oxford Journal of Archaeology*, 31, 103-120.
- Berg-Hansen, I. M. in prep. Continuity and change in Late- and Post-Glacial social networks - knowledge transmission and blade production methods in Ahrensburg and Early Mesolithic Northwestern Europe. In: K. Knutsson, H. Knutsson, J. Apel & H. Glørstad (eds.) *The early settlement of Northern Europe - Technology and communication*.
- Berg-Hansen, I. in prep. Alt Duvenstedt LA121 revisited - Blade technology in Ahrensburg culture.
- Bokelmann, K. 1992. Duvensee, Wohnplatz 9. Ein präborealzeitlicher Lagerplatz in Schleswig-Holstein. *Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie*, 48, 75-114.
- Clausen, I. 1996. Alt Duvenstedt LA 121, Schleswig-Holstein - The Occurrence of the Ahrensburgian Culture in Soils of the Allerød Ingerstadial. A Preliminary Report. In: L. Larsson (ed.) *The Earliest Settlement of Scandinavia and its Relationship with Neighboring Areas*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, No. 24. Stockholm: Almquist & Wiksell International, 99-110.
- Clausen, I. 2004. The Reindeer antler axe of the Allerød period from Klapphøz LA 63, Kreis Schleswig-Flensburg/Germany. Is it a relict of the Federmesser, Bromme or Ahrensburg Culture? In: T. Terberger & B. V. Eriksen, eds. *Hunters in a changing world : environment and archaeology of the Pleistocene - Holocene Transition (ca. 11000-9000 B.C.) in Northern Central Europe ; workshop of the U.I.S.P.P.-Commission XXXII*, September 2002 Greifswald, Germany. International Union of Prehistoric and Protohistoric Sciences. Commission XXXII, Internationale Archäologie, Verlag Marie Leidorf, 141-164.
- Damlien, H. 2014 (in press). Eastern pioneers in westernmost territories? Current perspectives on Mesolithic hunter-gatherer large-scale interaction and migration within Northern Eurasia. *Quaternary International*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.quaint.2014.02.023>.
- Dobres, M.-A. 2000. *Technology and social agency. Outlining a practice framework for archaeology*. Oxford, Blackwell.
- Eigeland, L. 2008. Technology of the Heart – The Chaîne Opératoire concept and six lithic assemblages from the South-Eastern Norwegian Mesolithic. In: Sørensen, M. & Desrosiers, P. (eds.) *Technology in Archaeology. Proceedings from the SILA Workshop: The study of Technology as a method for gaining insight into social and cultural aspects of Prehistory*, November 2008 Copenhagen. The National Museum of Denmark, 149-173.
- Fuglestad, I. 2009. *Phenomenology and the Pioneer Settlement on the Western Scandinavian Peninsula*. Bricoleur Press.
- Glørstad, H. 2013. Where are the Missing Boats? The Pioneer Settlement of Norway as Long-Term History. *Norwegian Archaeological Review*, 46, 57-80.
- Glørstad, H. in press. Deglaciation, Sea Level Change and the Holocene Colonisation of Norway. In: J. Harff, G. Bailey & F. Lüth (eds.) *Geology and Archaeology: Submerged Landscapes of the Continental Shelf*. Geological Society of London.
- Glørstad, H. & Kvalø, F. 2012. *Havvind - paleogeografi og arkeologi. Kunnskapsinnhenting om bosetning i det holocene Nordsjølandskapet*. Arkeologisk rapport: Norsk Maritimt Museum.
- Henrich, J. 2004. Demography and cultural evolution: How adaptive cultural processes can produce maladaptive losses - the Tasmanian case. *American Antiquity*, 69, 197-214.

- Holst, D. 2007. *Subsistenz und Landschaftsnutzung im Frümesolithikum: Nussrösteplätze am Duvensee*. Thesis (PhD), Johannes Gutenberg-Universität Mainz.
- Holst, D. 2010. Hazelnut economy of early Holocene hunter-gatherers: a case study from Mesolithic Duvensee, Northern Germany. *Journal of Archaeological Science*, 37, 2871-2880.
- Johansen, K. 1990. *En teknologisk og kronologisk analyse av tidligmesolittiske steinartefakter*. Avhandling (Mag. art.), Universitetet i Oslo.
- Johansson, A. D. 1990. *Barmosegruppen. Præboreale bopladsfund i Sydsjælland.*, Aarhus Universitetsforlag.
- Lemonier, P. 1986. The Study of Material Culture Today: Toward an Anthropology of Technical Systems. *Journal of Anthropological Archaeology*, 5, 147-186.
- Leroi-Gourhan, A. 1993 [1964]. *Gesture and Speech*, Massachusetts Institute of Technology, October Book.
- Martinón-Torres, P. M. 2002. Chaín opératoire: The concept and its applications within the study of technology. *Gallaecia*, 21, 29-43.
- Pedersen, K. B. 2009. *Stederne og menneskene. Istdisjægere omkring Knudshoved Odde*, Museerne.dk.
- Pelegrin, J. 1990. Preshistoric lithic technology: some aspects of reaserch. *Archaeological Review from Cambridge*, 9, 116-125.
- Petersen, P. V. 1994. Rensdyrjægere ved Sølbjerg på Lolland. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 80-97.
- Petersen, P. V. & Johansen, L. 1991. Sølbjerg I - An Ahrensburgian Site on a Reindeer Migration Route through Eastern Denmark. *Journal of Danish Archaeology*, 10, 20-37.
- Pigeot, N. 1990. Technical and Social Actors. Flintknapping Specialists and Apprenticies at Magdalenian Etiolles. *Archaeological Review from Cambridge*, 9, 126-141.
- Rust, A. 1943. *Die Alt- und Mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor*. Neumünster, Karl Wachholtz Verlag.
- Street, M., Baales, M., Cziesla, E., Hartz, S., Heinen, M., Jöris, O., Koch, I., Pasda, C., Terberger, T. & Vollbrecht, J. 2001. Final Paleolithic and Mesolithic Research in Reunified Germany. *Journal of World Prehistory*, 15, 365-453.
- Sørensen, M. 2006. Teknologiske traditioner i Maglemosekulturen. En diakron analyse af Maglemosekulturens flækkeindustri. I: B. V. Eriksen (ed.) *Stenalderstudier*. Jysk Arkeologisk Selskab, 19-75.
- Terberger, T. 2004. The Younger Dryas - Preboreal transition in northern Germany - facts and concepts in discussion. In: T. Terberger & B. V. Eriksen, eds. *Hunters in a changing world. Environment and Archaeology of the Pleistocene - Holocene Transition (ca. 1100 - 9000 B.C.) in Northern Central Europe. Workshop of the U.I.S.P.P.-Commission XXXII*, September 2002 Greifswald, Germany. International Union of Prehistoric and Protohistoric Sciences. Commission XXXII, Internationale Archäologie, Verlag Marie Leidorf, 203-222.
- Tehrani, J. J. & Riede, F. 2008. Towards an Archaeology of Pedagogy: Learning, Teaching and the Generation of Material Culture Traditions. *World Archaeology*, 40, 316-331.
- Weber, M.-J., Grimm, S. B. & Baales, M. 2011. Between warm and cold: Impact of the Younger Dryas on human behavior in Central Europe. *Quaternary International*, 242, 277-301.

Kommentar til Leif Inge Åstveit: «Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge»

Sigrid Alræk Dugstad
Rogaland fylkeskommune

Leif Inge Åstveit har i sin artikkel kastet et kritisk blikk på forskningen omkring tidligmesolitikum (TM) i Sør-Norge. Åstveit påpeker at det, til tross for stor tilvekst av datamateriale de siste tiårene, i svært liten grad har fremkommet nye problemstillinger. Forskningen synes i liten grad å bære preg av diskusjoner, og eldre etablerte standpunkt/tolkningsforslag har en tendens til ukritisk å bli overført til nytt materiale. Bortsett fra en viss uenighet om hvorvidt det er marine eller landbaserte ressurser som har vært drivkraften og motivasjonen bak innvandringen til Sør-Norge, mener Åstveit at det i stor utstrekning eksisterer en felles enighet i fortolkningene av tidligmesolittisk materiale. Han argumenterer for at de rådende modeller er lite nyanserte, og at de har flere svakheter ut fra kildesituasjonen. I artikkelen blir det blant annet framhevet at synet på materiell kultur og boplasslokaliseringer bør nyanseres for å oppnå en bedre forståelse av perioden som en del av et historisk utviklingsforløp, og det er disse to aspekter jeg vil se nærmere på her.

Råstoff og teknologi

Åstveit viser til at det er en gjengs oppfatning at den materielle kulturen i Sør-Norge i TM består av noen få hovedformer som har sitt opphav i den seinpaleolittiske Ahrensburgkulturen. Videre mener han at forskjellene i det littiske materialet mellom de to områdene ofte

blir underkommunisert, og at det sørnorske materialet utviser større diversitet når det gjelder teknologi og råstoffbruk enn det som kommer fram i forskningen. Det er liten tvil om at det i oversiktslitteraturen omkring TM i Sør-Norge gjennomgående kun er noen få typer som blir trukket frem som typiske for perioden. Når det gjelder flekketeknologien og kjernematerialet innbefatter dette særlig ensidige kjerner med en eller to motstående plattformer. Det er imidlertid riktig, som Åstveit påpeker, at det er flere kjerne-kategorier i det sørnorske materialet som gir et mer utfyllende bilde av det littiske materialet og de tidligmesolittiske teknologiene, og at disse typene er lite vektlagt i forskningen. Eksempler på dette er diskoskjerner, som også Åstveit nevner, samt flersidige kjerner. Disse typene forekommer på flere lokaliteter, blant annet i Rogaland (Høgestøl 1995, Nærøy 2004, Sæther 2005, Dugstad 2007), men de er ikke typiske for Sør-Norge. Tilsvarende kjerner er kjent både i Ahrensburgmaterialet og i det tidligmesolittiske materialet fra Sør-Skandinavia og på kontinentet (se bl.a. Schwabedissen 1944; Taute 1968; Gramsch 1973; Johansson 2000, Sørensen 2006). I sin argumentasjon legger Åstveit særlig vekt på de bipolare kjernene. Bipolare kjerner er ikke kjent fra kontinentet eller Sør-Skandinavia, men finnes i det sørnorske materialet fra TM. I Sør-Norge er bipolar teknologi først og fremst dokumentert på lokaliteter i høyfjellet, hvor den i stor utstrekning er blitt brukt ved reduksjon

av prismer av bergkrystall (Tørhaug og Åstveit 2000, Bang-Andersen 2003). Gjennom flere utgravninger de siste årene er det imidlertid dokumentert at denne teknologien også er benyttet på flint på kystlokaliteter fra samme periode (se bl.a. Dugstad 2007, Bjerck 2008a, Skjelstad 2011). Dette viser at bipolar teknologi har vært forholdvis utbredt i TM, og jeg mener at den ikke kan knyttes til et bestemt råstoff eller et geografisk område.

Åstveit foreslår at forekomsten av bipolar teknologi kanskje kan si noe om hvor lenge en har oppholdt seg på boplassene. Dersom en gruppe mennesker har valgt å være i samme område over lengre tid, f.eks. på høyfjellet, kan det ha vært nødvendig å utnytte det tilgjengelige råstoffet mer intensivt gjennom bipolar teknologi. Åstveit mener derfor at denne teknologien kan indikere både lengre opphold på boplassen og en begrenset tilgang på råstoff. Jeg er enig i at bipolar teknologi trolig kan si noe om råstofftilgang, særlig på høyfjellet, men jeg mener at denne teknologien først og fremst er et uttrykk for en opportunistisk holdning til redskapstilvirkningen i TM. Etter min mening er det formålet med produksjonen, samt tilgjengeligheten, kvaliteten og størrelsen til råstoffet som har vært det avgjørende for valget av bipolar teknologi, og at dette valget trolig er gjort uavhengig av hvor lenge en har oppholdt seg på boplassen.

For å illustrere denne opportunistiske holdningen til materialet og teknologien i TM vil jeg trekke fram resultatene fra Hundvågundersøkelsen i Stavanger (Dugstad 2007). På flere av de tidligmesolittiske boplassene her er det funnet bipolare kjerner. Det meste av det littiske materialet på boplassene består av flint, og det ser ut til at det har vært rik tilgang på dette råstoffet. Et gjennomgående trekk er imidlertid at den bipolare teknologien er benyttet på flint av høy kvalitet. Det ser derfor ut til at det i dette tilfellet er råstoffets egenskaper som har vært styrende for valg av teknologi, og ikke generell mangel på råstoff. Et annet eksempel fra Hundvåg som uttrykker det samme er et relativt stort plattformavslag av bergkrystall fra Lokalitet 7 (Dugstad 2007). Dette avslaget viser at en også

har benyttet direkte teknologi for å produsere flekker på en kjerne av bergkrystall. Sannsynligvis er det emnets størrelse som er forklaringen på at man her har foretrukket å bruke samme strategi og teknologi som først og fremst ble brukt ved fremstilling av flintredskaper.

Gjennomgående avspeiler materialet fra Sør-Norge klare teknologiske tradisjoner med sterk tilknytning til det nordeuropeiske kontinentet (Fischer 1996, Kutschera 1999, Fuglestad 2009, 2013). Samtidig viser det sørnorske materialet i TM en fleksibel redskapskultur hvor også bipolar teknologi tas i bruk og er med å forme materialets egenart. Slik sett synes det norske materialet å være bærer av både eldre og nyere kulturelementer på samme tid.

Bosetningsmønster

Sentralt i Åstveits artikkel er hans kritikk av gjeldende oppfatning omkring Fosnakulturens bosetningsmønster. Åstveit mener det er en generell enighet om at lokalitetene fra TM er små, og at de har ligget spredt og eksponert i landskapet. Dette blir igjen tatt til inntekt for et svært mobilt levesett som står i skarp kontrast til bosetningsmønsteret i mellom- og seinmesolitikum, hvor boplassene fremstår som større, mer skjermet og et uttrykk for lengre opphold. Åstveit argumenterer imidlertid for at det er større grad av kontinuitet i bosetningsmønsteret fra TM, gjennom MM og inn i SM, og at det ikke er noen store forskjeller i lokaliseringsfaktorene mellom periodene.

I hvilken grad vi fortsatt kan tolke lokalitetene fra TM som gjennomgående små og spredte, og derigjennom et uttrykk for en tilnærmet hypermobil livsstil, er et svært interessant og viktig spørsmål som bør problematiseres. De siste årene er det undersøkt flere bosetninger fra TM hvor det har blitt avdekket store, sammenhengende flater. Eksempler på dette er Hundvågprosjektet i Stavanger, Rogaland (Dugstad 2007), Ormen Langeprosjektet på Aukra, Møre og Romsdal (Bjerck 2008b) og E18 Brunlanesprosjektet ved Larvik, Vestfold (Jaksland 2012).

Ved alle disse undersøkelsene synes funnfordeling og strukturer å avspeile flere avgrensede lokalitetsenheter spredt utover større flater. Ved Hundvågprosjektet ble det undersøkt fem lokaliteter fra tidlig TM som lå 5-10 m fra hverandre. De kan sies i tradisjonell forstand å ha en nokså typisk beliggenhet i landskapet ved at de ligger eksponert for vær og vind, særlig fra vest og nordvest, men samtidig i et skjærgårdslandskap med flere holmer, vikar og sund. Noen hundre meter sørøst for lokalitetene er det undersøkt flere boplasser fra mellom- og seinmesolitikum, noe som viser at dette landskapet har blitt brukt forholdsvis intensivt gjennom hele eldre steinalder (Juhl 2001). Situasjonen er derfor ikke ulik den Åstveit viser fra Møre og Romsdal.

Lokaliseringen har helt sikkert vært en avgjørende faktor for hvor lenge en har valgt å oppholde seg på en boplass i TM, men dette betyr ikke at boplasser med nærhet til ressurser og skjermet beliggenhet nødvendigvis gjenspeiler lange opphold. For å si noe om lengden på oppholdene må en gå mer detaljert inn på lokalitetene og se hva materialet kan fortelle om ulike aktiviteter og hvordan boplassen har vært organisert. De fem lokalitetene på Hundvåg kan illustrere dette, og jeg mener det er flere faktorer ved disse som peker på at dette er boplasser hvor en har oppholdt seg over en lengre periode. Tre av lokalitetene er tolket som boplasser hvor en rekke ulike aktiviteter har funnet sted, mens de to andre er tolket som henholdsvis deponeringsområde og knakkeplass (Dugstad 2007, 2010). Deponeringen skyldes trolig ryddeaktivitet på boplassene, mens knakkeplassen ligger på en lav bergknaus mellom boplassene. På knakkeplassen er det bl.a. produsert en skiveøks, og både den forkastede øksen og produksjonsavfallet tyder på at den er laget av en hugger på et lavt teknisk nivå. Trolig reflekterer hendelsen en opplærings-situasjon der et barn eller et ungt individ har øvd seg på huggeteknikken (Dugstad 2010). Innenfor samtlige av de tre boplassenhetene var det flere definerte aktivitetsområder i form av knakkeplasser og redskapsbruksområder. Her var også et bredt spekter av redskapstyper som antyder mange og varierte aktiviteter hvor flere individer

sannsynligvis har vært involvert. Et stort utvalg av hugge-, skrape-, bore- og kutteredskaper har trolig tjent en rekke funksjoner, både for anskaffelse av råmaterialer og til vedlikehold og fornying av utstyr (Dugstad 2007:figur 39). Det littiske materialet på boplassene viser altså indirekte til en rekke andre teknologier som var nødvendige for omforming og anvendelse av organisk materiale. Etter min mening antyder både redskapssammensetningen og funnspredningen på de tre boplassenhetene at oppholdene her må ha hatt en viss varighet, kanskje flere uker. At en har tatt seg tid til, og hatt behov for, å rydde boplassområdene forsterker dette inntrykket. Et tredje og viktig argument er knakkeplassen hvor det har foregått opplæring. Det er nærliggende å tro at mye av kunnskapsoverføringen knyttet til blant annet opplæring i steinteknologi har funnet sted på boplassene, ikke bare på grunn av råstofftilgangen, men også fordi man på en boplass har hatt tid og overskudd til å utvise et aktivt engasjement i overføringen av kunnskap.

Lokalitetene på Hundvåg overlapper ikke horisontalt, og er klart atskilt fra hverandre. Dette åpner for flere tolkninger, blant annet at boplassene kan ha blitt benyttet av flere hushold/grupper til samme tid. Kanskje har området vært et samlingssted der flere hushold har utvekslet erfaringer og samarbeidet om større oppgaver. (Dugstad 2007). En annen mulighet kan være at ett eller to hushold har vendt tilbake innenfor et kortere tidsrom og slått seg ned på den samme flaten, noen få meter fra forrige boplass. I så fall har de operert innenfor et velkjent landskapsrom, kanskje innenfor en årlig flyttesyklus. Det kronologiske rammeverket innenfor TM gir ikke rom for å si dette med sikkerhet, men etter min mening er det viktig å stille slike spørsmål for å komme nærmere menneskene i TM, deres sosiale organisasjon og bosetningsmønsteret de har operert innenfor.

Jeg mener Åstveit tar opp flere viktige problemstillinger i sin artikkel, problemstillinger som er vesentlige for å se nye mønstre i det tidligmesolittiske materialet. Etter min mening har de mange flateavdekkende undersøkelsene som er utført de siste årene også gitt rom for å

tolke de tidligmesolittiske boplassene på en mer inngående måte enn tidligere. Disse undersøkelsene har skapt bedre muligheter for å forstå hvordan boplassflatene har vært organisert, både ut fra funksjonelle og sosiale aspekter. Det gir blant annet muligheter for å belyse hvilke typer aktiviteter som har foregått, sammenhengen mellom disse, og kanskje også hvilke sosiale aktører som har deltatt i de ulike aktivitetene. Med bakgrunn i dette kan man i større grad sannsynliggjøre om en boplass har blitt brukt over et lengre tidsrom eller ikke. Som Åstveit påpeker er det flere forhold som tyder på at menneskene i TM i mange tilfeller har oppholdt seg lengre på ett sted enn hva litteraturen generelt sett gir inntrykk av, og jeg er helt ening med Åstveit når han litt spissformulert sier:

I stedet for å reproducere et bilde av mennesker på hvileløs vandring opp og ned langs kysten på jakt etter reinsdyr eller sel, burde vi spørre oss selv om vi har et formålstjenlig begrepsapparat som kan identifisere og beskrive oppholdsvariasjoner i materialet.

Litteratur

- Bang-Andersen, S. 2003 Southwest Norway at the Pleistocene/Holocene Transition: Landscape Development, Colonization, Site Types, Settlement Patterns. *Norwegian Archaeological Review* 36 (1): 5-25.
- Bjerck, H. B 2008a Lokalitet 48 Nordre Steghaugen. I NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser *Ormen Lange Nyhamna*, H. B. Bjerck (red.), L. I. Åstveit, T. Meling, J. Gundersen, G. Jørgensen og S. Normann, s. 217-256. Tapir Akademiske Forlag, Trondheim.
- Bjerck, H. B 2008b Tidligmesolittisk tidTM og Fosnatradisjon 9500-8000 BC. I NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser *Ormen Lange Nyhamna*, H. B. Bjerck (red.), L. I. Åstveit, T. Meling, J. Gundersen, G. Jørgensen og S. Normann, s. 552-570. Tapir Akademiske Forlag, Trondheim.
- Dugstad, S. A. 2007 *Hushold og teknologi. En studie av tidlig preboreale lokaliteter i Rogaland*. Upublisert masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Dugstad, S. A. 2010 Early child caught knapping. A novice Early Mesolithic flintknapper in south-western Norway. I *Sosialisasjon. Recent Research on Childhood and Children in the Past*, G. Lillehammer (red.), s. 65-74. AmS-Skrifter 23. Universitetet i Stavanger, Stavanger.
- Fischer, A. 1996 *At the border of human habitat: the Late Palaeolithic and Early Mesolithic in Scandinavia*. I *The earliest settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas*, L. Larsson (red.), s. 157-176. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Fuglestedt, I. 2009 *Phenomenology and the Pioneer Settlement on the Western Scandinavian Peninsula*. Bricoleur Press, Gothenburg.
- Fuglestedt, I. 2013 On Missing Empirical Facts. Comment on „Where are the Missing Boats“. *Norwegian Archaeological Review* 46(1): 94-96.
- Gramsch, B. 1973 *Das Mesolithikum im Flachland zwischen Elbe und Oder*. Berlin. I (Veröffentl. d. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam, 7).
- Høgestøl, M. 1995 *Arkeologiske undersøkelser i Rennesøy kommune, Rogaland, Sørvest-Norge*. AmS-Varia 23. Universitetet i Stavanger, Stavanger.
- Jakslund, L. 2012 *E-18 Brunlanesprosjektet Bind II. Undersøkte lokaliteter fra tidligmesolitikum*. Varia 80. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Johansson, A. 2000 *Ældre Stenalder i Norden*. SDA - Sammenslutningen af Danske Amatørrarkæologer, Faxe.
- Juhl, K. 2001 *Austbø på Hundvåg gjennom 10 000 år*. Arkeologiske undersøgelser i Stavanger kommune 1987-1990, Rogaland, Syd-vest Norge. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Kutschera, M. 1999 *Vestnorsk tidligmesolitikum i et nordvesteuropeisk perspektiv. I Et hus med mange rom: Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen, I. Fuglestedt, T. Gansum og A. Opedal (red.), s. 43-52*. AmS-Rapport 11a, Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Nærøy, A. J. 2004 *Det har alltid blåst på Utsira. Frå haug ok heidni 1*: 11-14. Stavanger.
- Schwabedissen, H. 1944 *Die mittlere Steinzeit im westlichen Norddeutschland unter besonderer Berücksichtigung der Feuersteinwerkzeuge*. Offa-Bücher, Neumünster.
- Skjelstad, G. 2011 *Steinalderboplasser på Fosenhalvøya. Arkeologiske og naturvitenskapelige undersøkelser 2004-2007, T-Forbindelsen, Karmøy kommune, Nord-Rogaland*. AmS-Varia 52. Universitetet i Stavanger, Stavanger.
- Sæther, K., S. A. Dugstad, A. J. Nærøy 2005 *Arkeologiske undersøkelser av steinalderboplass, Austrheim, Utsira*. Oppdragsrapport 2005/10. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Taute, W. 1968 *Die Stielspitzen-Gruppen im Nördlichen Mittel-Europa*. Fundamenta. Reihe A. Band 5. Böhlau Verlag, Köln/Graz.
- Tørhaug, V. og L. I. Åstveit 2000 *Steinalderboplassene ved Store Fløyrlivatn. Frå haug ok heidni 1*: 35-39.

Kommentar til Leif Inge Åstveit: «Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge»

Ingrid Fuglestad

Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo

Leif Inge Åstveits debattartikkel er en kritisk gjennomgang av gjeldende teorier omkring pionerbosetning og tidligmesolitikum. Han løfter fram ny og gammel empiri på interessante måter som nok i tidens fylde vil bidra til å nyansere i vårt bilde av pionertiden. Spesielt gjelder dette variasjon i lokalitetstyper og deres landskapsmessige plassering. Dette er verdifullt. Den interessante diskusjonen omkring konsekvensene av denne empirien må i denne kommentaren likevel vike plassen for en klargjøring. For når det gjelder hans diskusjon omkring erverv er det dessverre slik at han anvender et fullstendig fordreid bilde av det som har vært mine standpunkter. Han argumenterer med andre ord mot et standpunkt som ikke finnes.

Som Åstveit også tar utgangspunkt i, har studiet av pionertiden i stor grad dreid omkring følgende spørsmål: Hvorfor ekspanderte jegergrupper nordover og til nåværende Norge i tidligmesolitikum, og hva var den utløsende faktoren? Svarene som forskningen framviser har for det meste tatt utgangspunkt i det man kan kalle matnytte – med andre ord, hvilke ressurser var lettest tilgjengelig og hva må ha vært mest fordelaktig? De forskningsmessige resonnementene har dermed foregått ut fra en ren nytte- og nødvendighetslogikk, som sannsynligvis ligger et godt stykke fra det man kan kalle en senpaleolittisk og tidligmesolittisk rasjonalitet.

Ut fra denne logikken har det eksistert to hovedforklaringer: 1) Den ene er basert på at

mennesket «fulgte» reinsdyret – så å si hakk i hæl. I artikkelen framstiller Åstveit min posisjon som på linje med denne; pionerbefolkningen var spesialisert kun på reinsdyr – i den grad at de var *avhengig*, og dermed ikke i stand til å utnytte noe annet. 2) Den andre går på at det var havets ressurser som fristet en tilværelse i den nye verden.

Dessverre preges diskursen fortsatt av denne polariseringen. I sin debattartikkel kritiserer Åstveit forklaring på pionerfenomenet ut fra ytre faktorer. Dette er en arkeologi som tar utgangspunkt i naturvitenskapens typiske årsaksforklaring. Med mitt «humanistiske program» for studiet av pionertiden (Fuglestad 2009:14-17) er dette en kritikk jeg deler, og her har årsaksforklaringer ingen plass. Når det gjelder pionergruppens konkrete «matseddel» har dessuten mitt utgangspunkt ikke vært et «enten-eller», men et «både-og», slik som går fram blant annet av følgende sitat: «[F]rom the point-of-view of mere subsistence, pioneer people should be seen as proponents of a varied economy, which extended to their visits to the new lands» (Fuglestad 2012: 16).

Det biologisk moderne mennesket er nettopp kjennetegnet ved evnen til å utnytte det virkelige vide spekteret av ressurser i sitt miljø. Skal vi ta denne kunnskapen på alvor så må pionerbefolkningen først og fremst ha vært «spesialisert» på sitt miljø – de var etter all sannsynlighet drevne overleverere, enten det gjaldt fiske, sjøfangst eller

jakt på landdyr. I en pionersituasjon vil selvsagt *overlevelse* ha vært essensielt, og det er grunn til å tro at havet som rik og stabil ressurs bidro til å garantere overlevelse på pionerens reiser til den skandinaviske halvøy.

Hvor mye som utgjorde sjømat eller mat fra sjøpattedyr contra landdyr, kan som kjent bare være gjenstand for spekulasjoner. Det finnes imidlertid indirekte, men nokså klare, indikasjoner på ressursutnyttelse. Lokalitetskompleksene i fjellet i Rogaland er et slikt indirekte, men konkret eksempel, fordi reinsdyrjakt på dette tidspunkt var den eneste mulige ervervsaktiviteten i området. Men helt konkrete indikasjoner finnes også. På Raggocearro i Berlevåg kommune i Finnmark finnes et U-formet system av bogastiller i en høyde på 450 moh. I ett av dem ble det funnet en enegget tangepil av kvarts sammen med kjerner og avslag. Nede ved kysten, døye seks kilometer unna ligger lokaliteten Løkvika, som sammen med en rekke andre lokaliteter i samme nivå inneholder et typisk tidligmesolittisk materiale. Løkvika inneholdt flere tangepiler i lokalt råstoff, samt reinsdyrbein i datert ildstedskontekst. Noen av prosjektilene er funnet i og nær ildstedet, og et par av spissene er knekt og kan ut fra konteksten (bl.a. mengden beinfragmenter) tolkes som at de er brukt og har blitt kastet i forbindelse med prosessering av rein. Dateringer av bein og trekull har gitt ukalibrerte dateringer på hhv. 9920 BP, 9870 BP og 9780 BP, alle ± 60 (Kleppe, pers.komm.). Funnet er et konkret spor av reinsdyrjakt, og funnene fra Løkvika peker mot anlegget av bogastiller på fjellplatået noen kilometer unna.

Balansen i forholdet mellom sjø- og landdyr vil nok uansett ha vært sesong- og syklusbestemt. I hvilken grad har vi som kjent minimalt med data på. Kanskje utgjorde sjømat opptil 100 % i perioder, mens mat fra landdyr i kortere eller muligens noe lengre perioder utgjorde fra 60 til 80 %. Det man da i tilfelle diskuterer er den *faktiske spiseseddelen* – med andre ord, erverv ut fra det som kan kalles et *rent subsistensperspektiv*. Ut fra de data vi har til rådighet, synes det mest sannsynlige å ha vært en form for delt økonomi, der reinsdyret i perioder utgjorde en

viktig del av ervervet. Dette gjelder uavhengig om vi bestemmer oss for om jakten bare foregikk i fjellområder eller ikke. Sirkumpolar etnografi viser mange eksempler på en slik delt økonomi (Patov 1966; Henriksen 1973; Zvelebil 1997), som ikke nødvendigvis utelukker kysten som jaktområde (Spiess 1978).

«Både-og-perspektivet» har, som eksemplifisert i sitatet over, alltid ligget «under» mine vurderinger. Når det er sagt, har et slikt rent subsistensperspektiv likevel aldri vært mitt hovedanliggende. Det jeg derimot har lagt vekt på – og fortsatt holder fast ved – er de store landdyrenes posisjon som viktig materiell ressurs, i tillegg til å være *noe signifikant mer*. Det er et globalt fenomen at de store pattedyrene, og oftest landdyrene, opptar en stor plass i jeger-sankeres spirituelle, religiøse liv og sosiale liv. I Sør-Afrika er elgantilopen gjenstand for denne spiritualitet (for eksempel Lewis-Williams 1991), på den nordlige halvkule er det elgen og reinsdyret (for eksempel Tanner 1979; Jordan 2003; Willerslev 2007). Den spiritualiteten det er snakk om inneholder store likhetstrekk verden over; først og fremst utgjør dyreflokkene eller «dyresamfunnet» en grunnleggende metafor i menneskenes egen tilværelse, og er forbundet med forestillinger om menneskets eget opphav. I tillegg opptrer dyrene og «dyresjelen» i det man kan kalle religiøse panteon, sammen med andre dyr og naturfenomener. Å minne om at jakten på disse dyrene gir en ekstremt høy sosial status burde være overflødig i denne sammenheng. Jegerens status og dyrekjøttets status er konstant, enten det utgjør daglig kost, eller hører til de spesielle anledningene.

Det vil innebære et meget «sært» standpunkt, om man mener at storviltet ikke hadde en lignende status i tidligmesolittiske samfunn i Nord-Europa – og den som fortsatt skulle tvile på de store dyrenes spirituelle betydning innenfor skandinavisk mesolitikum kan kaste et halvt blikk på hvilke motiv som er avbildet i tidligmesolittisk bergkunst i Nord-Trøndelag og Nordland; reinsdyr og elg, samt noe sel, hval og bjørn. Vi kan med høyeste grad av sannsynlighet si at vi *vet* at samfunnene i Norden i mesoli-

tikum kjennetegnes ved sitt spirituelle forhold til ulike arter av storvilt – og at dette forhold også gjaldt «til hverdags». Å tvile på dette blir som å tvile på at dagens klimaendringer er menneskeskapte. Mitt poeng har vært at reinsdyret – ut fra sin status *også* som spirituell ressurs – har spilt en rolle for hvordan de senpaleolittiske og tidligmesolittiske grupper handlet. På tross av at Åstveit anerkjenner dette på ett sted i artikkelen, tar hans motargumentasjon likevel utgangspunkt i et deterministisk standpunkt som ikke er mitt. Mitt standpunkt vil være at menneskets forhold til dette dyret kan sies å ha hatt en overordnet betydning for hvilke valg som ble gjort. At jeg har tillatt meg å ha et slikt utgangspunkt burde være fullt legitimt, ut fra den bakgrunnen som nettopp ble trukket opp. Dette standpunktet er *ikke* det samme som å mene at tidligmesolittiske samfunn var ensidig spesialisert på reinsdyr, og avhengig av denne ressursen for å overleve. Åstveit peker på at datagrunnlaget for å hevde reinsdyrjakt langs kysten er svakt. Det kan man bare gi ham rett i, men manglende datagrunnlag gjelder like mye fangst på andre ressurser. Han hevder at reinsdyrjakten i fjellet har vært sporadisk, men dette har vi foreløpig ikke oversikt over. Erfaringen er vel heller at antall lokaliteter øker med leteintensiteten. Noe annet er hans henvisning til at reinsdyret fortsatt levde på den nordlige delen av kontinentet – så dermed var det ikke – innenfor det han feilaktig gjengir som mitt syn på «avhengige» reinsdyrjegere – *nødvendig* å foreta reiser til nåværende Norge. Mine resonnementer har imidlertid aldri basert seg på vurderinger av denne typen nødvendighet – eller det man kan kalle rene årsaksforklaringer. Uansett virker det underlig når Åstveit stiller seg sterkt tvilende til tilstedeværelsen av reinsdyr på norskekysten med henvisning til økende tilgroing av skog. Han henviser til at dyret fortsatt levde på den nordlige delen av det europeiske kontinentet. Men her vil tilgroingsprosessen på samme tidspunkt jo ha kommet lenger enn på norskekysten, uten at dette ser ut til å ha skremt vekk reinsdyrene.

Studiet av subsistens tar ikke hensyn til de ulike ressursenes ulike verdi, og mye av steinalderfors-

kningen står fortsatt fast i den nytte- og nødvendighetslogikken som knytter seg til begrepet subsistens. En seriøs diskusjon av pionertidens erverv bør derimot ta hensyn til storviltet som spirituell ressurs. I begynnelsen av artikkelen referer Åstveit riktignok til mine perspektiver på storviltets sosiale og ideologiske ressurs, og et annet sted tilkjenner han også mitt «både-og-perspektiv». Men i sin konsekvens henviser han til min posisjon som en oppfatning der det blir «vanskelig å skimte både menneskene og samfunnet» (!) – og der handlinger styres av «eksterne faktorer» der «reinsdyret er primær matkilde». Denne misoppfatningen synes å skje fordi den delen av mitt argument som omhandler reinsdyrets ideologiske rolle overses, for så i sin helhet å bli forstått innenfor subsistensperspektivets nødvendighetslogikk.

Pionerprosessen bør studeres som en sammensatt prosess. Jeg har forsøkt å ta tak i noen elementer som jeg mener kan ha spilt sammen. For eksempel det teknologisk-kroppsliges opphav i kontinental-Europa og konfrontasjonen med et fremmed landskap og videre hvordan bli-kjent-prosessen kan ha preget den sosiale prosessen knyttet til pionerreisene. I pionerreisenes setting har den faktiske spiseseddelen sannsynligvis innebåret et både-og, men at den sosiale prosessen er innbakt i jegeres ønske om høy statusscore bør være en nokså nærliggende tanke (jf. Fuglestedt 2009). Utviklingen av den båtteknologien som Bjerck har vært opptatt av – og mulig status knyttet til beherskelse av denne teknologien – har sannsynligvis utgjort en viktig del av bildet.

Jeg vil gi to kommentarer til redskapsteknologien, som har berøringspunkter til Åstveits artikkel.

Skiveøksens funksjon har vært, og er fortsatt et åpent spørsmål; igjen har vi få eller ingen direkte holdepunkter. Selv ikke funnet av et bevart økseskaft fra det nordtyske lokalitetskomplekset Duvensee gir direkte svar på dette (Bokelmann 1971: Abb. 8 og Morten Kutschera pers.komm.). Vi vet altså ikke om skiveøksen var tverrskjeftet, som den samtidige Lyngbyøksen – eller om den var rettskjeftet som det skiveøkslig-

nende redskapet kalt «ulu-kniver» som kjennes fra Alaska (Frink et al. 2003). Det er likevel interessant å merke seg at innenfor tradisjonell kajakkbygging (se for eksempel www.traditionalkayaks.com/Kayakreplicas/48057JS.html) blir et lignende redskap i tverrskjeftet versjon anvendt i konstruksjon av båtenes rammeverk. En mulig funksjon for skiveøksen er dermed at den rett og slett har vært brukt på treverk. En alternativ, eller parallell funksjon kan være at den utgjør en variant av Lyngbyøksen, slik jeg nylig har løftet fram mulighetene for (Fuglestedt 2012). Dette oppfatter Åstveit som usannsynlig. Man kan forstå at dette er en uvant tanke. Likevel burde ikke dette forslaget til funksjon være det minste kontroversielt. Jaktmetoden som går på å lede storvilt ut i vann, der jegere fra båten gir dyrene et dødelig slag i pannen med økselignende redskaper er en velkjent jaktmetode på den nordlige halvkule. Flere har tenkt seg denne funksjonen for Lyngbyøksene (for eksempel Rust 1943; Tromnau 1987). Dette er likevel bare en hypotese, som ikke kan underbygges med noe konkret, men dette gjelder også alle andre hypoteser omkring skiveøksens funksjon.

Det andre punktet gjelder flekketeknologien. Jeg har hevdet at flekketeknologien holder seg stabil gjennom tidligmesolitikum. Dette utelukker ikke variasjon. Med bakgrunn i sine funn peker Åstveit på variasjoner i teknologien, for eksempel bruk av bipolar teknikk. Jeg kan bekrefte at bruken av denne teknikken finnes i det vestnorske flintmaterialet slik jeg kjenner det, og da særlig som slutfasen i reduksjons-syklusen. Slik sett er bipolar teknikk en nokså universell teknikk for maksimal utnyttelse av små kjerner. At elementer av denne teknologien finnes på lokalitetene er ikke nødvendigvis til fortrenning av den teknologien som knyttes til produksjon av prosjektiler på de «typiske» flekken. Videre etterlyser Åstveit, med referanse til Waraas (2001), det man kan kalle «toolmaker-perspektivet» – med andre ord at vi får øynene opp for den situasjonsbetingede pragmatismen som det er mulig å observere innenfor redskapsproduksjonen. Når det gjelder prosjektiler er denne variasjonen, og pragmatismen, sterkt til

stede i tidligmesolitikum. Dette har jeg tatt opp i en artikkel om Moldvika lok. 1 (Fuglestedt 2010). Det som gjør eksemplet interessant er at den viser seks ulike utgangspunkt og metoder for prosjektiler i bruk på en lokalitet som mest sannsynlig utgjør en og samme bosetnings-episode.

Som jeg gir uttrykk for i innledningen tar Åstveit opp mange interessante sider ved materialet. Man kan si det er en artikkel som river det meste ned, og i neste omgang gjør at man stiller seg spørsmålet omkring hva vi egentlig bygger på. Slik skaper dynamikk. Mye av kritikken som framføres kan imidlertid ikke underbygges med empiri, og da tenker jeg først og fremst på mangelen på organisk materiale. Men med denne mangelen – som jo Åstveit i likhet med alle oss andre må forholde seg til – blir det problematisk å skape alternativer. Således bygger Åstveit også på sannsynligheter istedenfor på empiri. Han trekker eksempelvis fram fuglefangst ved kysten som eksempel på en ting som noe som bør regnes med – men hvor henter han empirien for dette? Samtidig anser han ikke de indirekte bevisene for reinsdyrjakt fra fjellokalitetene som gode nok, fordi dette ifølge ham er så sporadiske hendelser at de nærmest ikke er å regne med (!) Videre går det fram at et av argumentene mot Bjercks tanke om båten som gravitasjonspunkt i bruk av landskapet, finner sted med henvisning til gruppenes behov for sosiale og rituelle aktiviteter på land. Selv om jeg er enig i at slike lokaliteter bør være representert i gjeldende eller framtidige funn, så har vi ingen direkte spor av rituell aktivitet i vårt område. Dersom Åstveit hadde rettet samme kritiske blick på sine egne resonnementer, som dem han utøver overfor kolleger, så ville dette argumentet falle. Innenfor denne forhistoriske konteksten blir det også merkelig at han støtter ideen om eksistens av religion / ritualer og samtidig setter en solid strek over storviltets ideologiske posisjon i tidligmesolitikum. Til forskjell fra spørsmålet om det konkrete erverv, er dette noe vi kan støtte opp med konkret empiri, gitt fjellokalitetene og gitt motivene i tidligmesolittisk bergkunst. Han søker i utgangspunktet å komme vekk fra

«enten-eller-perspektivet» på erverv, men – ved sin klare nedtoning av storviltjakt– ender han likevel på den marine siden.

Åstveits mål synes å være en påminnelse om større etterrettelighet mellom materiale og tolkning. Dette er prisverdig, og likeså er hans underliggende søken etter et «både-og-perspektiv» i spørsmålet om faktisk ressursutnyttelse. Man aner også en underliggende målsetning om en mer humanistisk og «historisk» steinalderarkeologi som bakgrunn for forståelsen av pionertiden. Jeg tviler på at vi noen gang kommer videre i denne retningen, hvis det ikke samtidig rettes et seriøst fokus på sosiale og ideologiske perspektiver.

Litteratur

- Bokelmann, K. 1971: *Duvensee, ein Wohnplatz des Mesolithikums in Schleswig-Holstein, und die Duvensee-Gruppe*. Offa. Berichte und Mitteilungen. Band 281. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.
- Frink, L., Hoffman, B.W. & R. D. Shaw 2003: Ulu Knife Use in Western Alaska: A Comparative Ethnoarchaeological Approach. *Current Anthropology Volume 44, Number 1*, 116-122.
- Fuglestedt, I. 2009: *Phenomenology and the Pioneer Settlement on the western Scandinavian Peninsula*. Göteborg: Bricoleur Press.
- Fuglestedt, I. 2010: The Early Mesolithic Site Moldvika 1, Tysvær, Southwest Norway: Presentation of a Single Unit Occupation. *Acta Archaeologica vol.81, no. 1*, pp. 72-82.
- Fuglestedt, I. 2012: The Pioneer Condition on the Scandinavian Peninsula: the last Frontier of a 'Palaeolithic Way' in Europe. *Norwegian Archaeological Review Vol. 45, No. 1*, 1-29.
- Henriksen, G. 1973: Hunters in the Barrens. The Naskapi on the Edge of the White Man's World. *Newfoundland Social and Economic Studies No.12*. Institute of Social and Economic Research. Memorial University of Newfoundland.
- Jordan, P. 2003: *Material Culture and Sacred Landscape. The Anthropology of the Siberian Khanty*. New York: Altamira Press.
- Lewis-Williams, J.D. 1991: 'People of the eland': an archaeo-linguistic crux. In: Ingold, T., Riches, D. & J. Woodburn (eds.): *Hunters and Gatherers 2. Property, Power and Ideology*. New York / Oxford: Berg, 203-211.
- Popov, A. A., 1966: *The Nganasan the material culture of the Tavgi Samoyeds*. Bloomington: Indiana University.
- Rust, A. 1943: *Die alt- und mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor*. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.
- Spiess, A. E. 1979: *Reindeer and Caribou Hunters. An Archaeological Study*. New York / San Francisco / London: Academic Press.
- Tanner, A. 1979: *Bringing home animals. Religious Ideology and Mode of Production of the Mistassini Cree Hunters*. New York: St. Martin's Press.
- Tromnau, G. 1987: Late Palaeolithic Reindeer-Hunting and the Use of Boats. Late Glacial in Central Europe. In: Burdukiewicz, J.M. & M. Kobusiewicz, M. (eds.): *Late Glacial Europe: Culture and Environment*. Wrocław: Polskiej Akademii Nauk, 95-105.
- Willerslev, Rane 2007: *Soul Hunters. Hunting, Animism and Personhood among the Siberian Yukaghirs*. London: University of California Press.
- Zvelebil, M. 1997: Hunter-gatherer ritual landscapes: spatial organization, social structure and ideology among hunter-gatherers of northern Europe and western Siberia. *Analecta Praehistorica Leidensia 29*, 33-50.

Personlig kommunikasjon

Jan Ingolf Kleppe i e-post 26.11 og 9.12. 2013

Kommentar til Leif Inge Åstveit: «Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge»

Frode Svendsen

I sin artikkel *Noen synspunkt på den tidligmesolittiske bosetningen i Sør-Norge* tar Leif Inge Åstveit en del forhold og ”vedtatte sannheter” rundt forskningen på tidligmesolitikum (TM) opp til diskusjon. Blant annet setter han spørsmålsteget ved dikotomien mellom TM-lokaliteters angivelig eksponerte lokalisering i motsetning til de formodentlig mer skjermede senmesolittiske lokalitetene. Videre stiller Åstveit spørsmål til de kulturhistoriske synteser som følgelig er utarbeidet på grunnlag av de antatte bosetningsmønstrene i de to periodene. Jeg deler syn med Åstveit i mye av det han tar opp i sin artikkel. I alle fall er jeg enig i at disse forholdene bør problematiseres. Det er likevel noen punkter jeg ønsker å kommentere nærmere.

Teknologisk konservatisme vs. pragmatisme i TM

Åstveit argumenterer for at ”Fosnakulturens teknologi viser dynamikk, variasjon og opportuniste snarere enn konservatisme og statiskhet gjennom hele perioden”. Han viser i den forbindelse til Tor Arne Waraas som oppsummerer dette slik: ”Sjølvs om kulturelle normer for korleis ting skal og bør gjerast er synleg i materialet, sit ein likevel att med eit inntrykk av eit pragmatisk og praktisk flintheadverk” (Waraas 2001:103).

Egen erfaring med TM-materialet er at teknologiske trekk kan være skremmende like fra en landsdel til en annen; man skulle av og

til tro at det er samme person som har laget den pilspissen man finner nær Telemarkskysten som den i Møre og Romsdal eller i Øst-Finnmark. De teknologiske likhetstrekkene er gjennomgående, og det er da også dette som gjerne har blitt trukket frem i akademiske publikasjoner.

Parallelt med denne konservatismen eksisterer imidlertid en utpreget opportuniste i forhold til både råstoff og teknologi. På mange TM-lokaliteter er denne pragmatismen av ulike årsaker ikke lett å identifisere, og på en del er den kanskje heller ikke til stede. Av og til kommer man imidlertid over lokaliteter hvor dette er svært fremtredende. Følgende konkrete eksempel kan trekkes frem til støtte for Åstveit og Waraas i denne forbindelse. Senhøsten 2008 ble det gjennomført en utgravning av en begrenset del av et antatt arealmessig enormt og mer eller mindre sammenhengende lokalitetsområde fra TM på øya Leka i Nord-Trøndelag (Svendsen 2009a). Lokalitetsområdet har en ”klassisk” beliggenhet på yttersiden av Leka, men med en lokalisering på innsiden av et smalt eid og med to mindre øyer utenfor som har fungert som bølgebrytere mot havet. Det utgravde området var meget funnrikt, og det ble dokumentert en betydelig variasjon i reduksjonsteknikk og råstoffutnyttelse: 64 prosent flint, 33 prosent kvartsitt, samt en mindre, men tydelig andel kvarts og bergkrystall. Prosenttallene er utregnet etter antall artefakter. Målt i vekt og volum er imidlertid kvartsitt klart dominerende. Råstoffbruk og reduksjonsteknikk

kan på den ene siden beskrives som praktisering av "tradisjonell" teknologi til fremstilling av typiske redskaper i lokalt tilgjengelige råstoff, blant annet skiveøkser og makroflekker i både flint og kvartsitt. På den andre siden sees en påfallende og omfattende opportuniste med utstrakt bruk (og kast) av det som med stor sikkerhet må tolkes som håndholdte kutte- og skjæreredskaper i særlig kvartsitt og kvarts. Eksperimenteringen og det medfølgende enorme "sløseriet" med de lokale forekomstene av kvartsitt og kvarts indikerer at disse råstoffkildene har vært nærmest utømmelige. Variasjonen i råstoffutnyttelse og teknologipraksis er langt større enn det som oppfattes som "normalt" på TM-lokaliteter. Undersøkelsen har dermed gitt en rekke bemerkelsesverdige nye data som bidrar til økt forståelse og ikke minst *nyansering* av vår oppfatning av denne perioden. Materialet som ble samlet kan entydig typologisk dateres til TM, og en sannsynlig strandlinjedatering indikerer en hovedbruksfase på to-tre hundreår fra rundt midten av TM.

Bruk av begrepene le og eksponert lokalisering

Åstveit tar ved flere anledninger opp den gjentatte bruken av oppfatningen om "eksponert lokalisering" i faglitteraturen, inkludert undertegnede bruk av begrepet i masteroppgaven (Svendsen 2007). Han hevder at utsagnene "enten bygger på grovmaskede lokalitetsanalyser som ikke tar mikrotopografiske hensyn, eller de reproducerer standpunkt fra eldre litteratur". Han mener med andre ord at premisset om eksponert lokalisering repeteres og befestes på dels tynt empirisk grunnlag, først og fremst fordi det er gjennomført for få lokaliseringsanalyser på mikronivå til at dette er noe særlig mer enn en "vedtatt sannhet". I så måte er Astrid Nylands arbeid fra 2012 viktig, og Åstveit trekker da også frem resultatene fra analysen som et argument for at myten om TM-lokaliteters ofte ekstreme eksponering mot elementene, og særlig havet, er overdrevet og fundert på et tynt empirisk grunnlag. Åstveit hevder at "på mikrotopografisk nivå har ikke

menneskene i TM vært mindre opptatt av skjul og ly enn det en finner i seinere perioder, snarere tvert i mot."

Nyland (2012) har gått gjennom et kildemateriale bestående av 57 pionerlokalteter, det vil si lokaliteter fra den første delen av TM. Datamaterialet er valgt ut fra at lokalitetene har hatt tilgjengelig, publisert informasjon om datering og lokalisering (Nyland 2012:71). Et trekk som går igjen er at lokalitetene på en eller annen måte alltid ligger skjernet for bølger og dominerende vindretninger. Analysen konkluderer imidlertid også med at "lokalisering på eid kombinerer flere slike lokaliseringsfaktorer, det gir både god utsikt, ly og alternative havner" (Nyland 2012:96).

Resultatene av Nylands analyse er stort sett i tråd med egne observasjoner. Jeg har selv, ved registrering, utgravning eller befarung, sett et tresifret antall lokaliteter over hele landet - langs ytterkyst, i fjorder og på høyfjellet - som gjennom strandlinje og typologi/teknologi sannsynligvis kan dateres til TM.

I den grad en svoren og erfaren feltarkeologs egne ikke-publiserte førsthandsobservasjoner har noen verdi i en akademisk debatt, vil jeg i denne forbindelse hevde følgende: Det eksisterer ikke en primær lokaliseringsfaktor for TM-lokaliteter. Ett trekk som er gjennomgående til stede på TM-lokaliteter, og som ofte tillegges for liten vekt både i forskningen og ute i felt i registrerings-sammenheng, er imidlertid *oversikt/utsyn*. Dette betyr selvsagt ikke at oversikt/utsyn er en høyt prioritert lokaliseringsfaktor for *alle* lokaliteter. Det vil alltid eksistere situasjoner, værforhold og årstider hvor andre behov og ønsker veier tyngre. Vinterboplasser er ett eksempel. Et annet kan være Åstveits ide om "boplasser av mer permanent karakter som kan ha representert en trygg havn, møtepunkt og sosialt/ideologisk/religiøst samvær". Oversikt/utsyn vil uansett *aldri* fremtre alene, men alltid i kombinasjon med andre fordelaktige faktorer. Denne faktoren er så godt som alltid kombinert med minst én naturhavn (ofte også på høyfjellet ved et vann), som i seg selv gir en helt avgjørende form for le for bølgekraft. Videre er mitt klare inntrykk, etter

å ha opplevd disse lokalitetenes *eksponering* på kroppen, at oversikt/utsyn påfallende ofte er valgt (mer eller mindre) på *bekostning* av le for vær og vind over havoverflaten.

Selv om menneskene i TM handlet rasjonelt og forsøkte å optimalisere sin situasjon bør vi være forsiktede med å projisere dagens ønske om komfort i form av le og en lun solvegg over på datidens mennesker. Man kan jo spørre seg hva de egentlig skulle med le for litt sur vind på bekostning av oversikt over nærområdene? En godt sikret teltvegg laget av dyreskinn gir godt le på svært forblåste steder som Finnmarksvidda, de mongolske stepper og den nordamerikanske prærien, så hvorfor ikke også langs norskekysten? Dersom observasjonen rundt oversikt/utsyn som et gjennomgående trekk er reell, og ikke bare et resultat av undertegnede eventuelle tendensiøse slutninger i felt, reiser det en ny problemstilling som det ikke er rom til å følge opp her: Hvorfor var oversikt/utsyn så viktig for menneskene i TM?

Samtidig er mitt inntrykk at le-elementene som Nyland (2012) trekker frem oftest er til stede på og rundt TM lokaliteter, om enn i varierende grad. Likevel, og selv om le-faktoren (i relasjon til vær og vind) er tilstedeværende, oppfatter jeg den som gjennomgående sekundær, selv om den i en del tilfeller helt klart kan være primær. Et spørsmål som bør stilles er hvorvidt svært skjermede lokaliteter, hvor le for vær og vind virker valgt på bekostning av utsyn, av en eller annen (tilfeldig?) grunn er overrepresentert blant utgravde og publiserte lokaliteter? For ordens skyld; jeg vet ikke svaret.

Det kan tenkes at bruken, og definisjonen, av begrepet *le* i faglitteratur og debatt er for løs. Hva er le og i hvor stor grad er det egentlig nødvendig? Bør man kanskje skille ytterligere mellom le i form av skjermede farvann (bølgebrytere, gode naturhavner etc.) og le i form av skjerming for vær og vind *på land* (over havoverflaten)? Le for havets skiftende og ofte uforutsigbare natur er helt avgjørende for i det hele tatt å overleve langs norskekysten. Minst én god naturhavn oppfyller det behovet. En vindtett og godt sikret teltvegg eller eventuelt en noenlunde solid

hyttekonstruksjon vil som nevnt gi nødvendig le ved normale værforhold, det vil si ofte og mye vind. Ekstremvær vil alltid være et unntak.

Generelt tror jeg man heller må se på den lokaliseringmessige helheten og være forsiktig med å dele opp i analysekategorier som le, utsyn, naturhavn etc. Menneskene som har oppholdt seg på de lokalitetene vi gjenfinner har trolig valgt disse stedene fordi en kombinasjon av fordelaktige faktorer var til stede; hver og en av dem tillagt varierende vekt etter situasjon, vær eller årstid. Den ”primære” lokaliseringsfaktoren kan forsøksvis defineres som summen av det man kan oppnå i forhold til hva man trenger på et gitt tidspunkt (og hvor lenge en gidder å lete). Man må forsøke å lese landskapet slik som steinaldermennesket, det vil si gjennom helhetstenkning, rasjonalitet og opportunisme. Når det er sagt har sosiale regler, riter og tabuer vært en integrert del av dagliglivet, og dette kan i varierende grad ha vært med på å bestemme også lokalisering. De sistnevnte usikkerhetsfaktorer vil alltid være de vanskeligste å lese inn i landskapet for en moderne arkeolog.

Aller helst bør man selv oppleve lokaliteten med dens omgivelser, men dette er selvsagt utopisk ved en analyse av en større mengde lokaliteter. Mennesket i TM var rasjonelt og maksimerte situasjonen i et ellers eksponert skjærgårdslandskap. Nettopp skjærgården innehar en rekke kvaliteter som gjør at mennesket kan ferdes og bo i dette ressursrike landskapet. Og det er nettopp dette jeg, og trolig også flere andre som bruker begrepet, mener med *eksponert* lokalisering. Skjærgården sørger for et utall bølgebrytere, sund og lune viker i et ellers værhardt naturmiljø. Innsiden av en liten øy gir mer skjermede farvann enn utsiden som vil være mer, eller fullstendig, eksponert. Svært mange TM-lokaliteter ligger på innsiden av mindre øyer, eller litt tilbaketrukket på innsiden av en utstikkende tange med mer eksponerte farvann på utsiden. I så måte ligger lokalitetene skjermet, eller i le om man vil. Bare få meter unna disse skjermede plassene er det imidlertid ofte urolige og eksponerte farvann, også *inne* i selve skjærgårdslandskapet. Utenfor skjærgården,

på åpent hav, vil mennesket selvsagt være fullstendig eksponert for omgivelsene.

TM-lokalitetene Christies Minde i Kristiansund og Ørnetua på yttersiden av Smøla kan trekkes frem som konkrete eksempler på lokaliteter fra hovedkonsentrasjonen på ytterkysten. De to lokalitetene er strandlinjedatert til første del av TM (jfr. Svendsen 2007). Begge ligger i et makrolokaliseringmessig *svært* eksponert naturmiljø når man tenker seg de høyereliggende preboreale strandlinjene. Det er innlysende, og det burde også være underforstått for alle som har opplevd disse naturmiljøene på kroppen, at lokalitetene i seg selv ikke kan ligge helt ubeskyttet mot bølger, vær og vind når Atlanterhavet har ligget nesten ved teltveggen. Christies Minde ligger rett ovenfor Vågen som er det moderne Kristiansunds ypperlige naturhavn og hovedårsaken til at byen ble etablert akkurat der, i et kystområde som alltid har vært svært rikt på marine ressurser. Plasseringen har vært et opplagt og meget rasjonelt valg allerede fra første stund for 11 500-11 000 år siden da mennesker begynte å oppholde seg i disse farvannene. Her har man hatt trygge havneforhold og skjermede farvann på innsiden av en øy, med en ytterligere fordel av flere mindre øyer rundt som har fungert som bølgebrytere i alle retninger. Fra Christies Minde har man hatt full oversikt over havnebasenget. Samtidig ligger det åpne Atlanterhavet rett utenfor den øya lokaliteten har ligget på. Christies Minde, og for den saks skyld de fleste andre lokalitetene i Kristiansund er etter min mening alle utmerkede eksempler på lokalisering i et makrotopografisk svært eksponert miljø. Til tross for dette ligger de godt skjermet for bølgene, selv om ikke alle ligger like godt i le for vær og vind over havoverflaten. Når det gjelder Ørnetua så ligger den, selv for undertegnede, nesten overraskende utsatt til, helt ute mot datidens åpne Atlanterhav. Ved nærmere ettersyn har den de nødvendige bølgebryterne mellom seg og havet, og dessuten en relativt lav bergrygg som har gitt noe le mot vær og vind. Likevel er det vanskelig å forestille seg at mennesker har oppholdt seg helt der ute når høststormene har

satt inn. Ørnetua er for øvrig ikke et isolert eksempel på en TM-lokalitet helt ute i havgapet.

Lokalitetene ved Kvernberget i Kristiansund (Haug 2010, in. prep. 2014) ligger alle svært godt skjermet for bølger, men også godt i le for vær og vind ved det som i preboreal tid har vært et langstrakt og smalt sund med bergknauser og rygger i bakkant. Samtidig er det herfra meget kort avstand via sundet til havet rett utenfor. Lokalitetene i området er eksempler på en godt skjermet mikrolokalisering, tilsynelatende på bekostning av utsyn, i et makrotopografisk svært eksponert naturmiljø. Det er nærliggende å tillegge dette vekt når disse lokalitetene skal tolkes i forhold til funksjon.

Også TM-lokalitetene på Mortensnes og Lagesiidbåkti nær Karlebotn ved den brede og åpne Varangerfjorden i Finnmark bør nevnes i denne forbindelse. Etter selv å ha sett og opplevd på kroppen hvor åpent disse ligger i landskapet var jeg umiddelbart nesten fristet til å *forkaste* le (på land) som lokaliseringsfaktor. Siden har jeg heldigvis besinnet meg, men det er likevel et tankekors hvor åpent de ligger, selv om de, som Nyland (2012:96) påpeker, ligger noe skjermet for vind fra nord på grunn av en fjellrygg et stykke unna. I virkeligheten oppleves de imidlertid ikke å ligge særlig skjermet. Flere av TM-lokalitetene i området ved Mortensnes ligger midt ute på det høyeste punktet på ryggene i området og er dermed fullstendig eksponert også for den kraftige og dominerende bølge- og vindretningen fra øst. På de aktuelle lokalitetene finnes ingen bergknauser eller flyttblokker som kan gi le for vinden. Herfra har man imidlertid hatt en god naturhavn på den minst vindfulle og smulere siden, det vil si mot vest, i retning fjordbunnen. Det kanskje mest slående ved lokalitetene er at det er svært god oversikt/utsyn fra dem. Maria Solem (2007:69) har i sin mastergradsavhandling formulert det slik for Lagesiidbåkti: "lokalitetene henvender seg til et stort landskapsrom, med utsikt til horisont mot flere kanter".

I ovenstående har jeg forsøkt å klargjøre egen bruk av begrepet *eksponert lokalisering*. I samme åndedrag må jeg ta selvkritikk på bruken

av betegnelsen i min mastergradsavhandling (Svendsen 2007). Jeg kan bare snakke for meg selv, selv om jeg vil tro det også gjelder andre: Begrepet ”eksponert” er nok brukt ubetenksomt, og først og fremst i forhold til makrolokalisering og det generelle området som den enkelte lokalitet ligger i. Dersom man leser hele mastergradsavhandlingen min bør dette være underforstått, men jeg har ingen problemer med å erkjenne i ettertid at noe av begrepsbruken kunne vært mer bevisst og kanskje bedre definert. Problemet med slike spissformuleringer som Åstveit refererer til, og som akademia er proppfull av, er imidlertid at de ikke åpner for forbehold og nyanser. Forbehold og nyanser har en tendens til å stikke seg bort et sted mellom innledning og konklusjon, og det er sjelden slike som trekkes frem ved referanse til andres arbeider.

TM lokalitetenes beliggenhet og representativitet

Åstveit mener bruken av landskapet er spesielt relevant når det gjelder overordnede problemstillinger, og det er, etter hans mening, det viktigste grunnlaget vi har for å forstå TM som en del av en langvarig historisk prosess. Dette er jeg langt på vei enig i. Foreløpig har jeg dog ikke klart å se noe historisk endringsmønster relatert til *lokalisering* av henholdsvis de såkalte ”pionerbosetningslokalitetene” og resten av TM. Tvert i mot synes det samme mønsteret å gå igjen gjennom hele perioden. Lokaliteten Engdal i Vinjefjorden (Svendsen 2007: Tab.1) er for eksempel datert til tidlig TM, og det samme gjelder høyfjellslokaliteten ved Reinsvatnet (Callanan 2006, 2008). Lokalitetene i Vinjefjorden (jfr. Bjerck 1994: fig.12; Svendsen 2007: fig.8), Engdal inkludert, ligger slik til at andre forklaringsmodeller enn primært ferdsel til og fra høyfjellet bør søkes (f.eks. Svendsen 2007:85-86). Reinsvatnet og Engdal er eksempler på at både fjord og fjell ble utnyttet fra første stund. Min erfaring er imidlertid at man lettere (og oftere) finner lokaliteter dess lavere/ynge forhistoriske strandlinjer man leter langs. Jeg mener dette er kulturhis-

torisk reelt, i den forstand at folketallet var svært lavt i den første delen av TM, og deretter økte utover i perioden. Samtidig må man selvsagt ta høyde for at det er ens egne og andres lokaliseringskunnskaper og letemetoder det er noe galt med.

Fylkeskommunale registreringer i Møre og Romsdal de siste åra har resultert i flere nye TM-lokaliteter i de ytre fjordstrøkene (Svendsen 2009b, 2011a, 2011b, 2013; Scheffler 2013a) i tillegg til de allerede kjente i Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag (jfr. Bjerck 1994: fig.12; Svendsen 2007: fig.8). Til tross for sin tilstedeværelse har lokalitetene i de ytre fjordstrøkene en tendens til å forsvinne litt i de kulturhistoriske modellene, inkludert undertegnedes eget arbeid (Svendsen 2007), mens lokaliteter i indre fjordstrøk gjerne forklares som stoppesteder i forbindelse med ferdsel mellom ytterkyst og høyfjellet. Senere års funn indikerer at fjordstrøkene har vært relativt hyppig benyttet, og de bør trolig få en større plass i syntesene enn de hittil har gjort.

Samtidig må jeg understreke at jeg fortsatt oppfatter spredningsmønsteret jeg har dokumentert (Svendsen 2007) som representativt og kulturhistorisk reelt. I den forbindelse er det verdt å bemerke at antallet nyregistrerte TM lokaliteter på ytterkysten av Møre og Romsdal de senere år trolig er relativt sett proporsjonalt med antallet nye fjordlokaliteter, og dermed opprettholdes tendensen fra tidligere. Forøvrig virker alle de nyregistrerte fjordlokalitetene å være svært små i areal og funnmengde, mens det for eksempel har dukket opp en ny TM lokalitet på ytterkysten som er tilsynelatende svært funnrik, dekker et usedvanlig stort areal og har en ”klassisk” lokalisering (Scheffler 2013b). Dersom dette bildet skulle representere en kulturhistorisk trend vil det kunne ha betydning for diskusjonen rundt lengde på opphold og lokalitetsfunksjon som Åstveit tar opp.

Sel vs. reinsdyr

Åstveit tar opp to motpoler i debatten, referert til som ”Maritim tilpasning – Fosnakultur” vs.

”Pionerbosetningen - kontinentale reinsdyrjegere?”. Etter mitt syn har hovedrepresentantene for de to tilnærmingene i nyere tid, henholdsvis Hein Bjerck (f.eks. 1994, 2008a, 2008b, 2009) og Ingrid Fuglestvedt (f.eks. 2005, 2009, 2012), viktige bidrag og hver på sin måte relevante tolkninger av det tilgjengelige datamaterialet. Dette er i hovedsak littisk materiale, kunnskap om lokalisering av TM lokaliteter, geografisk/geologisk historie og klimahistorie. I forhold til tolkning av et datamateriale har jeg imidlertid aldri forstått hvorfor det ene behøver å utelukke det andre. Slik jeg har oppfattet det mener dessuten hverken Bjerck eller Fuglestvedt at det er enten eller, men gjennom akademiske spissformuleringer og fokus på hvert sitt område og forklaringsmodell har debatten kanskje blitt unødvendig polarisert.

For menneskene i preboreal tid var det aldri snakk om sel *eller* reinsdyr, men derimot sel *og* reinsdyr. Nettopp sammenfallet av flere fordelaktige faktorer gjør den ytre skjærgården til et attraktivt sted å oppholde seg. Her har man tilgang til nøkkelressursen sel som gir mye mat, skinn og trolig brensel i form av spekk; dette *i tillegg* til et for øvrig bredspektret og variert ressursgrunnlag i form av blant annet fisk, fugl og fugleegg som sikrer stabil mattilgang hele året. I forhold til utnyttelse av det *bredspektrede* ressursgrunnlaget på ytterkysten er jeg helt på linje med Åstveit. Samtidig er jeg enig med Bjerck i at sel må ha vært en nøkkelressurs; dette på grunn av de ekstra godene bare sel og andre marine pattedyr kan gi på ytterkysten, nemlig livsnødvendig skinn til klær, båter og telt. Nettopp tilgang til sel har gjort det nødvendig å oppholde seg så langt ute i skjærgården, da de selartene som var til stede i preboreal tid hadde sine habitat hovedsakelig der ute (Svendsen 2007:75-76 med ref.). Skjærgårdslandskapet sørger for rask tilgang til relativt sett trygge og skjermede farvann som nettopp gjør det mulig å ferdes og oppholde seg i et ellers svært *eksponert* naturmiljø – hele året. På toppen av dette er det ofte kort vei via gjerne rettlinjede fjorder inn til høyfjellet og den kanskje årvisse, men sesongbegrensede reinsdyrjakten; en

reinsdyrjakt som trolig hadde en helt spesiell, om enn ikke livsnødvendig plass i menneskenes kultur og verdensbilde, kanskje som en arv fra reinsdyrjegerne på kontinentet slik Fuglestvedt postulerer. Ved Varangerfjorden i Finnmark hadde man sågar umiddelbar tilgang til *både* sel og reinsdyr fra kystlokalitetene, i tillegg til de øvrige rike naturressursene som selvfølgelig har blitt utnyttet.

Litteratur

- Bjerck, H. B. 1994 Nordsjøfastlandet og pionerbosetningen i Norge. *Viking* LVII:25-58.
- Bjerck, H. B. 2008a Tidligmesolittisk tid (TM) og Fosnatradisjon 9500-8000 BC. I *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*, H. B. Bjerck (red.), L. I. Åstveit, T. Meling, J. Gundersen, G. Jørgensen og S. Normann, s. 552-570. Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Bjerck, H. B. 2008b Norwegian Mesolithic Trends: A Review. I *Mesolithic Europe*, G. Bailey & P. Spikins (red), s. 60-106. Singapore, Cambridge University Press.
- Bjerck, H.B. 2009 Colonizing seascapes: comparative perspectives on the development of maritime relations in Scandinavia and Patagonia. *Arctic Anthropology*, 46 (1-2):118-131.
- Callanan, M. 2006: *Reinsvatnet*. Upublisert rapport. NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Callanan, M. 2008: Reinsvatnet 1 – Midtnorges eldste fjellboplass. I: *Leikvin: årsskrift for Sunndal Museumslag 2008*: 26-31. Sunndal Museumslag.
- Fuglestvedt, I. 2005 *Pionerbosetningens fenomenologi: Sørvest-Norge og Nord-Europa 10 200/10 000 - 9 500 BP*. AmS-NETT, No. 6. Stavanger: Arkeologisk Museum.
- Fuglestvedt, I. 2009 *Phenomenology and the Pioneer Settlement on the Western Scandinavian Peninsula*. Göteborg: Bricoleur Press.
- Fuglestvedt, I. 2012 The Pioneer Condition on the Scandinavian Peninsula: the Last Frontier of a ‘Palaeolithic Way’ in Europe. *Norwegian Archaeological Review* 45 (1):1-29.
- Haug, A. 2010 I Nummedals fotspor – og andre spor. Om de arkeologiske undersøkelsene på Kvernberget. I *Nordmøre museum. Årbok 2010. Kystkultur*: 103-116. O. W. Williamsen, B. L. Bøe & S. J. Svendsen (red.): Stiftelsen Nordmøre museum, Kristiansund.
- Haug, A. in. Prep. 2014 Kvernbergprosjektet og steinalderen på Nord-Møre. *VITARK*. NTNU Vitenskapsmuseet.
- Nyland, A. 2012 Lokaliseringsanalyse av tidligmesolittiske pionerboplasser. I *Havvind - Paleogeografi og arkeologi*, H. Glørstad og F. Kvalø (red) s. 70-96. Norsk Maritim Museum, rapport 2012:12. Oslo.

- Scheffler, A.M. 2013a *Arkeologisk rapport 2013: E39 Leirvika-Stokkjølen*. Upublisert rapport. Møre og Romsdal Fylkeskommune, Kulturavdelinga.
- Scheffler, A.M. 2013b *Arkeologisk rapport 2013: Gjøta hytteområde*. Upublisert rapport. Møre og Romsdal Fylkeskommune, Kulturavdelinga.
- Solem, M. 2007 *Landskapsrom i steinalder. Visuell landskapsanalyse på lokaliteter fra eldre og yngre steinalder i Varangerfjorden, Finnmark*. Masteroppgave i arkeologi, IAKH, Universitetet i Oslo.
- Svendsen, F. 2007 *Lokaliteter og landskap i tidlig mesolittisk tid: en geografisk analyse fra Nordvest-Norge*. Masteroppgave i arkeologi. Det humanistiske fakultet Institutt for arkeologi og religionsvitenskap. NTNU.
- Svendsen, F. 2009a *Arkeologiske undersøkelser i forbindelse med utvidelse av Leka vannverk mot Engan og Vågan over Vassdalen og Brekka. Lokalitet 1, boplass- og aktivitetsområde fra Tidlig Mesolittisk Tid*. Upublisert rapport i topografisk arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Svendsen, F. 2009b *Innberetning om registrering: Arkeologisk registrering i forbindelse med reguleringsplan på Torvik gnr 120, Surnadal kommune, med planlagt fritidsbebyggelse*. Upublisert rapport. Møre og Romsdal Fylkeskommune, Kulturavdelinga.
- Svendsen, F. 2011a *Innberetning om registrering: Arkeologisk registrering i forbindelse med regulering av hyttefelt på Hals gnr 225 bnr 7 og 11 i Aure kommune*. Upublisert rapport. Møre og Romsdal Fylkeskommune, Kulturavdelinga.
- Svendsen, F. 2011b *Innberetning om registrering: Arkeologisk registrering i forbindelse med reguleringsplan boligfelt på Lyngstad gnr 170, bnr 15, 18, 29, 116 i Eide kommune*. Upublisert rapport. Møre og Romsdal Fylkeskommune, Kulturavdelinga.
- Svendsen, F. 2013 *Arkeologisk rapport 2013: Indresæter hytteområde*. Upublisert rapport. Møre og Romsdal Fylkeskommune, Kulturavdelinga.
- Waraas, T. A. 2001 *Vestlandet i tidleg preboreal tid. Fosna, Ahrensburg eller vestnorsk tidlegneolitikum?* Hovedoppgave. Universitetet i Bergen.

Svar på kommentarer fra Inger Marie Berg-Hansen, Sigrid Dugstad, Ingrid Fuglestvedt og Frode Svendsen

Leif Inge Åstveit
Universitetsmuseet i Bergen

Innledningsvis ønsker jeg å rette en stor takk til Inger Marie Berg-Hansen, Sigrid Dugstad, Ingrid Fuglestvedt og Frode Svendsen for deres konstruktive innspill til mitt debattinnlegg. Artikkelen hadde en spissformulert og provoserende form i et forsøk på å lokke fram gode motreaksjoner. Svarene bærer preg av at dette til en viss grad har vært vellykket.

Når det er sagt finner jeg grunn til å gjenta det jeg startet artikkelen med: I forhold til det store empiriske tilfanget fra TM vi har vært begünstiget med de siste 20-30 årene er forskningen over hva disse funnene representerer lite problemorientert. Arbeidene synes langt på vei å være preget av harmonisering hvor nye funn bekrefter gamle hypoteser. Min holdning er at alle som fordyper seg i perioden (eller en hvilken som helst arkeologisk periode) fra tid til annen bør sette noen grunnleggende spørsmål ved det etablerte bildet, og ikke utelukkende finne nye innfallsvinkler og empiri for å konservere dette.

I det følgende vil jeg i så stor grad som mulig knytte an mine argumenter opp mot deler av de kommentarene som foreligger. Siden ganske ulike forhold ved TM ble berørt i artikkelen, ble svarene som forventet både omfattende og sprikende (i positiv forstand av begrepet). Med den plassen som er til rådighet her, er det derfor ikke mulig å rekke innom alle mine motdebattanters kommentarer.

Den tidligmesolittiske teknologien.

.....teknologiske trekk kan være skremmende like fra en landsdel til en annen; man skulle av og til tro at det er samme person som har laget den pilspissen man finner nær Telemarkskysten som den i Møre og Romsdal eller i Øst-Finnmark.

Sitatet fra Frode Svendsens kommentar illustrerer noe av problemet med å påvise variasjon og dynamikk i det tidligmesolittiske materialet. For Svendsen har jo selvsagt helt rett i sin påstand - det *er* store likheter, spørsmålet er hva dette gjør med oss når vi skal fordype oss i et slikt materiale. Hvor mye vektlegges likheter på bekostning av forskjeller? Klarer vi å identifisere de små uregelmessighetene som kan åpne opp for interessante problemstillinger som vil kunne bringe oss videre i forskningen, for eksempel når det gjelder differensiering mellom ulike typer lokaliteter og bosetningsmønster og de sosiale implikasjonene dette kan ha hatt? Innenfor et teknologisk perspektiv har Fuglestvedt, Dugstad og Berg-Hansen kommet med viktige bidrag. Selv om jeg ikke helt deler Berg-Hansens påstand om at ”den viktigste kilden fremdeles er steinmaterialet” er det liten tvil om at dette er viktig. En ”tilbakevending til tingene” ser nå ut til å legge visse føringer på de teoretiske strømmingene innenfor arkeologifaget, dette kan etter min mening også representere en kjærkommen dreining innen steinalder-

forskningen. En forutsetning er imidlertid at materialet på en aktiv måte knyttes an mot funnkontekst og landskapsbruk, og ikke forblir golde levninger i nitidige teknologiske analyser.

Jeg støtter Berg-Hansens ønske om en perspektivendring fra morfologi til teknologi, for eksempel *chaîne opératoire*. Berg-Hansen trekker i den sammenheng fram Kristine Johansens magistergradsavhandling fra 1990 som et enestående eksempel. I denne sammenhengen kan en også nevne Fuglestvedts inngående analyse av Galtamaterialet (Fuglestvedt 2007) og Birgitte Skar og Sheila Coulsons (1987) arbeid med materialet fra Høgnipen. Et annet eksempel er Martin Callanans hovedoppgave som vektlegger de ikke-formale/ikke-diagnostiske redskapene (*Informal tools*) fra TM (Callanan 2007). Sistnevnte kan riktignok ikke kategoriseres som *chaîne opératoire*, men de er alle eksempler på studier som nok burde vært viet større oppmerksomhet. Det er likevel et tankekors at det ikke finnes mer av denne typen litteratur, da dette utvilsomt ville fått fram viktige og interessante grunnlagsdata knyttet til teknologi. En opplagt årsak er at dette er svært krevende studier som normalt sett ikke lar seg gjennomføre innenfor forvaltningsprosjekt, men en slik vektlegging ville sikkert ha en frigjørende effekt på oss som forskere når vi tar dypdykk inn i den tidligmesolittiske teknologien.

I min artikkel valgte jeg å vektlegge forekomsten av bipolare kjerner i et slikt perspektiv, på bakgrunn av å være en funngruppe som er underkommunisert i funnframstillinger og publikasjoner over det tidligmesolittiske materialet. Som en "sistereduksjon" av kjerner mener jeg lokaliteter med en stor andel av bipolare kjerner viser en helt annen råstoffutnyttelse enn lokaliteter uten dette innslaget (til tross for at Dugstad viser at det ikke nødvendigvis trenger å være slik). Etter min mening forteller lokalitetene med mange bipolare kjerner og hard råstoffutnyttelse en annen historie enn «standardlokalitetene» med 2000 avslag, én skiveøks, fem mikrolitter, eller for den slags skyld lokaliteter med 70 000 funn (Bjerck 2008a). Her finnes det rikelige muligheter til

å skille ut interessante mønstre, ikke på død og liv presse alt inn i samme mer eller mindre reduksjonistiske forklaringsmodell.

Dette poenget leder for så vidt over på neste punkt; innsamling/plukking av flint på TM boplasser i seinere perioder av steinbrukende tid. Representerer dette en alvorlig feilkilde for oss? Jeg mener definitivt ja, mens Berg-Hansen ikke synes å dele denne oppfatningen. I følge henne ligger det ikke igjen mye råstoff på TM boplasser som egner seg til den teknologien en kjenner fra MM og SM (pressteknikk fra koniske- og håndtakskjerner). Det er flere ting å si om dette, for det første, og som Svendsen også påpeker: Deler av TM teknologien er en typisk «sløseteknologi» som ofte legger bak seg store mengder brukbart råstoff, ikke bare oppbrukt materiale som Berg-Hansen hevder (se for eksempel Bjerck 2008a). For det andre kan det meget godt tenkes at en stor andel av de TM boplassene vi påviser faktisk *har* blitt plukket tom for de mest lovende/anvendbare flintstykkene i MM og SM uten at vi har noen mulighet til å etterprøve dette. For det tredje er det viktig å presisere at et av de tydeligste særtrekkene ved teknologien fra for eksempel SM er en «total reduksjon», gjerne bipolar teknikk i siste instans. Dette materialet er ofte nærmest «pulverisert» og består av titusener biter og splinter, noe flere arkeologer bittert har fått erfare under katalogisering. Når Berg-Hansen løfter fram den «periodetypiske teknologien» fra henholdsvis MM og SM tror jeg hun overser dette poenget. Om en for eksempel ser på det ruskete avslaget som har blitt benyttet som «mikrolitt»/egg i en flerkomponentspiss fra Kotedalen (Olsen 1992:163) skjønner en at SM teknologien gjennomgående er preget av langt større variasjon enn pressflekker fra koniske kjerner eller håndtakskjerner. En kan godt grave boplasser med C14-dateringer til SM og MM uten å finne de periodetypiske ledartefaktene, men jeg har enda til gode å grave en seinmesolittisk boplass som ikke har utstrakt utnyttelse av diverse typer små kjerner og knuter til produksjon av temporære egger. Til slikt bruk egner restene på TM boplasser seg godt, og dette er også årsaken til at disse sannsynligvis

har fungert som råstoffkilder i MM og SM. Da denne plukkingen trolig har vært mest utbredt på TM boplasser med et visst funnomfang, mener jeg dette representerer en alvorlig feilkilde. Noe av vårt sementerte bilde av Fosnaboplasser som gjennomgående små korttidsboplasser kan godt ha sitt opphav i dette forholdet.

Når det gjelder skiveøksene og deres bruksområde kan jeg gi Fuglestvedt delvis rett i at dette fremdeles er et åpent spørsmål. Noen studier har imidlertid blitt gjennomført, og det er noe overraskende at Fuglestvedt ikke benytter seg av disse. Helena Knutsson (1982:90) konkluderer etter slitesporsanalyser at *skinnskraping* ser ut til å ha vært et av hovedbruksområdene for skiveøksene (25 av 43), mens langt færre (bare 6 av 43) viser tegn til å ha blitt benyttet på tre. Kalle Thorsberg (1985) har undersøkt tre økser fra et Hensbackamateriale, og han konkluderer med at alle ser ut til å ha vært benyttet til å *skrape tørt skinn*. Konklusjonen etter Helle Juel Jensens (1988) analyser av skiveøkser fra Skateholm er at disse har blitt benyttet til *slakting*. Knutssons og Jensens materiale er hentet fra SM og hvorvidt bruksområdet til skiveøksene kan sammenlignes over så mange tusen år kan selvsagt diskuteres. Det er imidlertid et element som etter min mening er verd å ta med, og jeg finner disse kildene mer relevant for å forstå bruken av skiveøkser enn de Fuglestvedt henviser til i sitt innlegg.

Landskapsbruk

Når det gjelder bosetningsmønsteret i TM var ett av mitt hovedanliggende å problematisere Hein Bjercks (2008d) teori om at lokalitetene er «tilfeldige stoppesteder på land» på bakgrunn av båtens begrensinger og premisser. Etter mitt syn er ikke «tilfeldigheter» et dekkende begrep når en skal beskrive lokalitetsbeliggenheten og landskapsutnyttelsen til den tidligmesolitiske befolkningen. At dette er mer en ”jeger, sanker og fisker” lokalisering enn en ”TM” lokalisering blir etter min mening korrekt oppsummert av Svendsen når han skriver at: ”*Det eksisterer ikke en primær lokaliseringfaktor for TM-lokali-*

teter”. Slik jeg tolker Svendsen mener han at det er klare likhetstrekk i lokalisering gjennom hele fangststeinalderen i Sør-Norge. Om en godtar et slikt premiss er det kanskje grunn til å lete etter flere likhetstrekk enn bare lokaliseringsmønstre mellom de ulike periodene av fangststeinalderen, noe som var et av hovedpoengene med artikkelen min og som kanskje bør komme mer i fokus i framtidige studier. Mye av vår kunnskap om for eksempel seinmesolitikum, en periode med langt bedre bevaringsforhold, kan sannsynligvis benyttes retrospektivt for å kaste nytt lys over TM.

I sin kommentar synes jeg Svendsen nedvurderer ly som en viktig lokaliseringfaktor: ”*Man kan jo egentlig spørre seg hva de skulle med le for litt sur vind på bekostning av oversikt over nærområdene?*”. Også Fuglestvedt (2012:17) mener at utsikt over store landområder har vært viktig når en stadig har speidet etter reinsdyr (”steadily on reindeer watch”). I Svendsens resonnementer rundt bosetningsmønsteret savner jeg imidlertid en drøfting av *hvorfor* han oppfatter utsyn/overblikk som en så viktig lokaliseringfaktor. Dette kunne utvilsomt gitt et viktig bidrag til debatten. Som Berg-Hansen presiserer er det sannsynligvis spor etter komplette samfunn, og ikke bare «ensomme streifere på utflukt eller korte jakt ekspedisjoner» vi finner spor etter i det arkeologiske boplassmaterialet. Det betyr familiegrupper bestående av voksne så vel som små barn, gravide og eldre. Kanskje dette er et poeng som lett havner i bakgrunnen for oss feltarkeologer, pakket inn i ull og fleece som vi er, med varm kaffe på termosene. Berg-Hansen har her et godt poeng og jeg mener det er åpenbart at TM lokalitetene ligger spredt i landskapet og at de har dekket forskjellig behov. Etter hvert som nye TM lokaliteter kommer for dagen synes det klart at disse ofte ligger i god le for vær og vind, noe som igjen skulle tyde på opphold over en viss varighet, trolig for det Berg-Hansen karakteriserer som «komplette samfunn».

Tilgjengelige data og tolkningsmuligheter

Det er bra at Svendsen deler av sine erfaringer på bakgrunn av å ha sett et tresifret antall lokaliteter fra TM. Det er likevel en utfordring når det i stor grad er ”grå litteratur” i form av upubliserte feltrapporter som danner basis for hans resonnement. Disse resultatene er utvilsomt viktig for å forstå TM samfunn og boplasslokalisering, og jeg håper at Svendsen vil få mulighet til å tilgjengeliggjøre disse dataene.¹

Det samme problemet gjelder for så vidt et av Fuglestvedts viktige argument hentet fra Finnmark. Her henviser hun til dateringer som er hhv. 9920, 9870 og 9780 (alle ukalibrert BP). Dette er så spennende og oppsiktsvekkende dateringer at det synes påkrevet å diskutere eventuelle usikkerhetsmomenter knyttet til disse. For eksempel: Hva er prøvene egentlig datert på? Er det dvergbjørk og vier, eller sibirsk lerk og furu (Ramstad 2006) eller andre sammensetninger som tidligere studier har vist kan være lite egnet som prøvemateriale (Blankholm 2004)? Er det osteologisk fastslått at det er reinsdyrbein? Hvis ja, er $\delta^{13}\text{C}$ nivået vurdert og finnes det elementer som kan ha gitt en reservoareffekt i beinmaterialet? Poenget mitt er at om en skal trekke inn noen av Norges eldste C14-dateringer som argument er det uheldig å henvise til en muntlig referanse uten å gå mer i dybden. Går en inn i Kleppes publisering av disse resultatene ser en at det hefter en del usikkerhet ved disse, og det framgår ikke entydig at det er dateringer på «bein og trekull», slik Fuglestvedt hevder. Kleppe skriver:

The four samples dated on Beta were on charred material, no identification on wood charcoal was possible. The $^{13}\text{C}/^{12}\text{C}$ ratios of three of the samples (Beta 259541, 259542, 259543) suggests terrestrial bone collagen, for Beta 259543 supported by two identified reindeer bones found in the sample context. The fourth sample (Beta 259540) indicates wood charcoal of birch (Kleppe 2014:130).

1 Det er for øvrig et generelt problem at det ligger mye viktige registreringsdata i lokale arkiv ved de ulike fylkeskommunene som ikke får den oppmerksomheten det fortjener.

Ser en på Kleppes oversikt over dateringer ser det ut til å være relativt stort sprik i δC^{13} -verdiene på disse. De to eldste datert 9890±60 BP og 9920±60 BP har et δC^{13} -nivå på hhv -18,4 ‰ og -18,2 ‰ mens en datering som er marginalt yngre (9830±60 BP) har δC^{13} verdi på -27,5 ‰. Alle disse tre har et opphav som beskrives som ”charred material”. Med et slikt sprik i δC^{13} -nivået bør det kanskje manes til forsiktighet med å godta C14-dateringer ukritisk (for generell diskusjon se for eksempel Fischer og Heinemeier 2003).

Etter min mening hefter det usikkerhet til prøvematerialet. I forlengelse av dette blir Fuglestvedts postulerte sammenheng mellom boplassen Løkvika og et fangstanlegg over 6 km unna hvor det er funnet en enegget spiss, kjerner og avslag heller ikke særlig overbevisende. Jeg tar neppe munnen for full om jeg hevder at det i fjellheimen finnes mange eksempler på at det ligger steinalderboplasser i nærheten av fangstanlegg uten at disse nødvendigvis har en tidsmessig sammenheng. At Fuglestvedt bruker dette funnet som «et konkret spor av reinsdyrjakt», og at funnene fra Løkvika peker mot anlegget av bogastiller på fjellplatået «noen kilometer unna» er etter min mening å trekke disse resultatene langt.

De store byttedyrene og bergkunst

I min mangel på å henvise til empiriske eksempler på organisk materiale etter en marin tilpasning hevder Fuglestvedt at jeg stiller større krav til mine kolleger enn jeg stiller til meg selv. Dette underbygger hun med at det ikke er påvist fuglebein i tidligmesolittiske kontekster. Dette har hun selvsagt helt rett i, og det samme gjelder for sel, fisk, og så videre. Jeg synes likevel ikke det er urimelig å hevde at folk som bodde ved kysten har utnyttet en ressurs vi med rimelig sikkerhet vet fantes i området. Til tross for at dagens tamrein i Finnmark i perioder beiter langs kysten, finnes det ingen indikasjoner på at dette har vært situasjonen langs kysten av Sør-Norge i TM. Jeg vil derfor fremdeles hevde

at det er problematisk å diskutere dette ut fra de argumentene Fuglestvedt legger til grunn. Når en i Sør-Norge finner spor etter preboreale reinjegere 1000 moh. betyr dette at reinen var etablert i dette området i denne perioden. Når det gjelder reinens biotoputnyttelse i forholdet kyst-fjell, vil jeg tro at en etter isens tilbake-trekning og bjørkeoppgangen i preboreal tid har hatt en situasjon som ikke er så ulik dagens, når en ser bort i fra de påvirkningene menneskelig aktivitet har forårsaket i henhold til trekkruiter *etc.*

I følge Fuglestvedt er det å være kritisk til de store byttedyrenes spirituelle betydning i mesolitikum likestilt med å tvile på at dagens klimaendringer er menneskeskapte. At jeg skulle bli likestilt med en klimaskeptiker på et slikt grunnlag hadde jeg ikke sett for meg. Fuglestvedt mener også at jeg har et «sært» standpunkt fordi jeg stiller spørsmål til om det rituelle/kognitive aspektet et fruktbart perspektiv å følge. Jeg setter på ingen måte «en solid strek over storviltets ideologiske posisjon i tidligmesolitikum», men jeg mener det er betimelig å stille kritiske spørsmål til Fuglestvedts syn på det tidligmesolittiske samfunnet som i stor grad fokuserer på storviltets rituelle betydning.

Fuglestvedt argumenterer for at:

Det er et globalt fenomen at de store pattedyrene, og oftest landdyrene, opptar en stor plass i jeger-sankeres spirituelle, religiøse liv og sosiale liv», og videre: «Å minne om at jakten på disse dyrene gir en ekstremt høy sosial status burde være overflødig i denne sammenheng.

Slike argumenter, i hele sin krysskulturelle fremtoning, er åpenbart så universelle og banale at de ikke trenger å underbygges videre. Som så ofte ellers er det påfallende at globale forklaringsmodeller, som etter min mening er vagt fundert og ikke tar tilstrekkelig hensyn til det kontekstspesifikke, representerer en gangbar innfallsvinkel så lenge det hele har en kulturell/kognitiv/spirituell innpakning. Fremfor å legge til grunn krysskulturelle forklaringsmodeller for å forstå TM i Sør-Norge bør vi etterstrebe et mer kontekstspesifikt perspektiv som utgangspunkt.

Dette leder over på Fuglestvedts siste poeng i denne sammenhengen:

...den som fortsatt skulle tvile på de store dyrenes spirituelle betydning innenfor skandinavisk mesolitikum kan kaste et halvt blikk på hvilke motiv som er avbildet i tidligmesolittisk bergkunst i Nord-Trøndelag og Nordland; reinsdyr og elg, samt noe sel, hval og bjørn.

Det har jeg gjort, og som med all bergkunst er dateringen også her en utfordring. Strandlinjedatering, det vil si datering ut fra kalkulert havnivå, er den mest benyttede metoden, og også Fuglestvedt støtter seg på denne. Metoden har imidlertid sine åpenbare svakheter, og ved svake høydedata er faren for sirkelslutning stor ved at havnivå antyder alder, og/eller bergkunst definerer havnivå som igjen antyder alder. Ved strandlinjedatering av mesolittiske *boplasser*, hvor en i flere tilfeller kan kontrollere høyde over havnivå med C14-dateringer, viser det seg som oftest at folk ved kysten har hatt tilhold tett på strandlinjen. Et åpenbart spørsmål er om de samme "reglene" er gyldige for et kultisk og visuelt uttrykk som for ordinær bosetning. Er det slik at siden boplassen har ligget i strandkanten så har også bergkunsten gjort det, eller egner denne metoden seg kun til å etablere en bakre dateringsramme? Om en benytter landhevingen slavisk som dateringsmetode vil en del av den slipte kunsten i Nordland (Fykanvatnet, øvre) ende opp med å bli over 12 000 år gammel, det betyr fra en periode hvor Glomfjord fremdeles er dekket av is (Hesjedal 1994:112). Da står en tilbake med spørsmålet om dette åpenbare misforholdet bare gjelder motivet som er strandlinjedatert til 12 700 år, eller om den også gjelder andre felt.

Dersom en aksepterer at denne kunsten er fra TM må det være minst like interessant å problematisere *hvorfor* den utelukkende ser ut til å eksistere innenfor et relativt snevert område i Nordland. Er det én ting som er selve fellesnevneren for den tidligmesolittiske innvandringen så er det at denne skjer relativt hurtig over store deler av kysten. Om det ideologiske og spirituelle forholdet til store byttedyr var gjennomgripende

for denne befolkningen og danner bakgrunnen for bergkunsten i dette området, burde en ikke finne dette kunstuttrykket også andre steder slik en gjør seinere i mesolitikum? Hvorfor er det for eksempel ikke bergkunst fra TM i nærheten av «fosnakulturens vugge» på Nordvestlandet? Tok det for lang tid å produsere disse store dyrefigurene for denne befolkningen som skal ha hastet videre til neste sted for å etablere små åpne boplasser? Finnes denne kunsten fremdeles gjemt under lyng og torv? Eller kan dette like gjerne være et uttrykk for en lokal kunsttradisjon foretatt av et fåtall personer eller grupper (Mandt og Løvdøen 2004)? At denne kunsten har et karakteristisk formuttrykk, at den er blant få som er slipt og ikke hugget, kan tolkes i en slik retning. Viser ikke dette geografisk sett avgrensede fenomenet, på lik linje med redskapstradisjon og bosetningsmønster, til en større grad av diversitet i TM-samfunnene langs kysten enn det som gjerne blir framstilt? Med disse forholdene tatt i betraktning er det etter min mening dristig å konkludere med at bildene er et uttrykk for de store byttedyrenes gjennomgripende kulturelle betydning hos den tidligmesolittiske befolkningen.

Oppsummering

Tidligmesolitikum – en periode uten organisk materiale, små diffuse boplasser, uklare strukturer og få troverdige C14-dateringer. Dette er den harde «empiriske virkeligheten» som den eldste delen av steinalderen har å tilby oss. Å tolke dette materialet som synes å være marginalt men rikholdig på samme tid, er sannsynligvis en av de største utfordringene en steinalderarkeolog kan befatte seg med. Samtidig er det jo nettopp grunnlagsdataenes egenart og samspillet med naturforhold som gjør studiet av denne perioden så enormt spennende. Vi kan selvsagt håpe på at framtidige DNA-analyser vil gi oss forløsende ny informasjon om innvandringsruter og opphav. Men når det gjelder sosiale og kulturelle forhold kommer vi neppe til å finne det *ene* forløsende funnet som vil trekke debatten i den ene eller

annen retning. Jeg tror vi skjønner arven etter Anders Nummedal på en dårlig måte om vi ikke prøver å belyse alle aspekt fra denne perioden, selv om konklusjonen fra tid til annen skulle vise seg å gå noe på tvers av det etablerte bildet, for ikke å si *ens eget* etablerte bilde.

De fire kommentarene til min artikkel viser hvilken spredning det er blant forskere som befatter seg med denne perioden, noe som utelukkende må karakteriseres som positivt. De fleste av debattantene må betraktes som «den yngre garde» blant arkeologer, noe som lover bra for framtidig forskning på perioden. Når Fuglestvedt antyder at jeg har et ønske om å rive det meste ned for å analysere hva vi egentlig bygger på, er det en sannhet med sterke modifikasjoner. Etter min mening er det god grunn til å bygge videre på grunnlagsarbeidet som er gjort av en håndfull personer de siste 10-20 årene, deriblant Fuglestvedt selv. Selv om det kanskje ikke har vært tydelig, har min målsetning utelukkende vært ”å riste litt i treet” for å se hva som faller ned, ikke rive det opp med roten. Så vidt jeg kan se henger det mye moden frukt igjen.

Jeg tror nok de fleste som er opptatt av TM vil være enig med meg i at det omfattende materialet som ligger i magasiner rundt om i museene ikke har blitt tilstrekkelig aktivisert. En åpenbar vei videre er, som jeg har foreslått i debattartikelen, å vurdere TM innenfor en større historisk sammenheng, og i relasjon til andre arkeologiske perioder. Om denne diskusjonen skulle anspore noen til å befatte seg med TM innenfor et slikt perspektiv er undertegnede målsetning oppnådd.

Takk

Ideen til denne debatten fikk sin endelige form da jeg arbeidet med syntesen etter ”Kvernbergetprosjektet” som fant sted i Kristiansund. Til dette arbeidet fikk jeg tre måneders frikjøp av Vitenskapsmuseet/NTNU. Jeg ønsker å takke min gamle arbeidsgiver, og i særdeleshet prosjektleder Anne Haug, for denne generøse muligheten og ikke minst Universitetsmuseet i

Bergen som innvilget permisjon. Jeg ønsker også å takke gode kollegaer som har lest korrektur og kommet med nyttige innspill på min artikkel, redaksjonen i PT som har hatt en stor jobb med å sy dette sammen, og sist, men ikke minst Mattias Petterson og Roger Wikell for tilgang til resultater i deres upubliserte artikkel.

Litteratur

- Blankholm, H. P. 2004 Earliest Mesolithic site in Northern Norway? A reassessment of Sarnes B4. *Arctic Anthropology* Vol. 41, Nr. 1, s. 41-57,
- Callanan, M. 2007 *On the edge – a Survey on Early Mesolithic Informal Tools from Central Norway*. Masteroppgave NTNU – Vitenskapsmuseet
- Fischer, A og J. Heinemeier 2003 Freshwater reservoir effect in 14C dates of food residues on Pottery. *Radiocarbon* Vol 45, Nr 3, s. 449-466.
- Hesjedal, A 1994 Helleristninger som tegn og tekst. En analyse av veideristningene i Nordland og Troms. Institutt for samfunnsvitenskap. Arkeologiseksjonen. *Stensilserie B*, nr 33
- Juel Jensen, H. 1988 A functional analysis of flake axes from Skateholm 1. I: Larsson, L: The Skateholm Project 1. Man and environment. *Skrifter utgiven av kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund*. LXXIX. Stockholm. s. 175-178
- Knutsson, H. 1982 *Skivyxor. Experimentell analys av en redskapstyp från den senatlantiska bosättningen vid Soldattorpet*. C-uppsats, Uppsala.
- Kleppe, J. I 2014 Desolate landscapes or shifting landscapes? Lateglacial/early post-glacial settlement of northernmost Norway in the light of new data from Eastern Finnmark. I: Riede, F & M. Tallaavaara: Lateglacial and Postglacial Pioneers in Northern Europe. *BAR International Series* 2599 s. 121-145.
- Mandt, G. & T. Løvdøen 2005 *Bergkunst. Helleristninger i Noreg*. Samlaget
- Ramstad, M. 2006 Nye bål - gammel ved. *Treartsbestemmelse, datering og fortidens ildsteder*. *Ottar* 4. s. 43-49
- Skar, S. & S. Coulson 1986 Evidence of behavior from refitting – a case study. *Norwegian Archaeological Review* 19. Vol 2 s. 90-102
- Thorsberg, K. 1985 Bruksskadeanalys av valda artefakter från två tidigmesolitiska boplatser vid Hornborgarsjön. *Tor* XX. s. 11-35

PRIMITIVE-TIDER.COM

ISSN 1501-0430

PRIS KR. 200,-